

Mündəricat

1. RÜFƏT QARAGÖZLÜ. MÜSAVAT PARTİYASINDA QANUN LAYİHƏLƏRİ NECƏ HAZIRLANIR
2. FİRUDİN AĞASIOĞLU. QƏDİM AZƏRBAYCANDA DEMOKRATIYA
3. CƏMİL HƏSƏNLİ. ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞOV
4. HİKMƏT HACIZADƏ. ABŞ-ın SİYASİ SİSTEMİ
5. RASİM MUSABƏYOV. AZLIQLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASI
6. NİYAZİ MEHDİ. PARLAMENT DİSKUSSİYALARINDA PROBLEMLƏRƏ "ADQOYMA" MƏRASİMİ
7. RÜFƏT QARAGÖZLÜ. XARİCDƏ QANUNLAR NECƏ QƏBUL OLUNUR. 2. QANUN LAYİHƏLƏRİ NECƏ MÜZAKİRƏ EDİLİR ?
8. XARİCİ PARLAMENTLƏRDƏ MAAŞ
9. CEY BLAMLER. İCTİMAİ TELEVİZİYANIN BRİTANIYA MODELİ: SEÇKİ KAMPANIYASI NECƏ İŞIQLANDIRILIR ?

MÜSAVAT PARTİYASINDA QANUN LAYİHƏLƏRİ NECƏ HAZIRLANIR

RÜFƏT QARAGÖZLÜ

Ötən buraxılışımızda "Partiya həyatı" rubrikası açaraq siyasi partiyalarda hansı qanun layihələrinin və necə hazırlanmasından bəhs etdik. Bu rubrikaya ilk dəvətimizə Müsavat Partiyasından cavab verildi.

Müsavat Partiyasında hər hansı qanun layihəsinin işlənilib hazırlanması haqqında təkliflər 4 mənbədən irəli sürülə bilər:

- partiyanın Divanı tərəfindən,
- partiyanın Məclisi tərəfindən,
- partiyanın rayon şuraları tərəfindən,
- partiyanın fərdi üzvləri tərəfindən.

Əgər təklif partiyanın rayon şurası və yaxud fərdi üzvü tərəfindən irəli sürülsə, bu təklif əvvəlcə müvafiq rayon şurasında müzakirə olunmalı və bəyənilmədiyi halda Divana təqdim edilməlidir. Divana təqdim olunan təklif rayon şurasının rəyi ilə (yazılı şəkildə) müşayiət olunmalıdır. Bu rəydə təqdim olunan təklif əsaslandırılmalıdır.

Təqdim olunan təkliflər Divanın iclaslarında müzakirə olunur. Burada bu və ya digər qanun layihəsinin işlənilib hazırlanmasının nə dərəcədə aktual və zəruri olması müəyyən edilir. Mövcud problemin səmərəli həlli üçün Divan müxtəlif araşdırma və sorğular keçirməyi vacib hesab edə bilər. Belə olan halda Divan müzakirələrə araşdırmaların və sorğuların nəticələrini əldə etdikdən sonra qayıdır.

Bütün təqdim olunan bu və ya digər qanun layihəsinin işlənilib hazırlanması haqqında təkliflər Divanda müzakirə olunur. Müzakirələr nəticəsində təklif bəyənilirsə, Divan belə bir qanunun mövcud olmasını zəruri hesab edərək partiyanın müvafiq komissiyasına qanun layihəsinin işlənilib hazırlanmasını həvalə edir.

Partiyanın 9 komissiyası var; o cümlədən:

- milli təsəvvür;
- Qarabağ və sərhəd;
- insan hüquqları müdafiəsi;
- tibb, səhiyyə və ekologiya;
- milli məsələlər;
- iqtisadiyyat;
- elm, təhsil və mədəniyyət;
- din;
- dövlət quruculuğu.

Qanun layihəsinin məzmunundan asılı olaraq onun hazırlanmasında bir neçə komissiya birlikdə də iştirak edə bilər. Bu barədə Divan onlara tapşırıq verə bilər və yaxud aparıcı (ilk tapşırıq almış) komissiya özü bu işə başqa komissiya üzvlərini cəlb edə bilər.

Komissiyalar qanun layihəsinin işlənilib hazırlanmasına partiya üzvü olmayan müxtəlif mütəxəssisləri və müstəqil ekspertləri də cəlb edə bilər. Qanun layihəsi hazır olandan sonra komissiya qanun layihəsində marağı olan qurumların və ekspertlərin rəyini toplayır və qanun layihəsində bu rəyləri nəzərə alıqdan sonra onu Divana təqdim edir. Komissiya işləyib hazırladığı qanun layihəsi ilə yanaşı, aldığı rəyləri də Divana təqdim edir.

Bundan sonra Divan təqdim olunan qanun layihəsinin müzakirəsinə başlayır. Müzakirələrə bu qanun layihəsinə hazırlayan komissiya üzvləri və başqa mütəxəssislər dəvət oluna bilər. Əgər qanun layihəsi Divanda bəyənilirsə o, partiya tərəfindən qəbul edilmiş sayılır və partiya adından mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq Milli Məclisə təqdim edilir. Divan müzakirələr nəticəsində qanun layihəsinə komissiyaya qaytara bilər və orada düzəlişlər edildikdən sonra müzakirə davam edir.

Divanda qəbul edildikdən sonra cari təbliğə ehtiyacı olan qanun layihələri çoxaldılır və partiya üzvləri arasında yayılır. Divan tərəfindən qanun layihəsi bəyənildikdən sonra partiyanın uyğun qurumu mövzu ilə bağlı mətbuat konfransı təşkil edir və kütləvi informasiya vasitələrinə işlənilib hazırlanmış qanun layihəsi barədə dolğun informasiya verir.

Müsavat partiyasının divan katibi Seyidəli Məmmədliyə alman məlumatı görə, son dörd ildə partiya tərəfindən bir sıra qanun layihələri və konsepsiyalar işlənilib hazırlanmış və ölkə qanunverici orqanına təqdim edilmişdir. Məsələn:

- "Azərbaycan Respublikası əhalisinin sağlamlığının qorunması sisteminin islahatları konsepsiyası";
- "Dərman maddələri, ərzaqlıq və farmakologiya fəaliyyəti haqqında qanun" layihəsi;
- "Milli tibb sənayesi haqqında qanun" layihəsi ;
- "Azərbaycan Respublikasının ekoloji problemləri haqqında konsepsiya" ;
- "Əlillərin sosial müdafiəsinin əsas istiqamətləri haqqında konsepsiya" ;
- "Patoloji anatomiya və məhkəmə təbabəti haqqında konsepsiya" ;
- "Su hövzələrinin sanitariya-epidemioloji vəziyyəti və onun üzərində dövlət nəzarətinin təmin edilməsi mexanizmi" təklifləri ;
- "Xaricdən gətirilən ərzaq məhsulları və dərman maddələrinin üzərində dövlətin tibb nəzarətinin təmin edilməsi mexanizmi" təklifləri;
- "Aqrar islahatların konseptual əsasları" konsepsiyası;
- "İqtisadi islahatlar proqramı";
- "İxracın inkişafı proqramı";
- "Sənayenin struktur və inkişafı proqramı";
- "Sosial-iqtisadi vəziyyət və böhrandan çıxış yolları" təkliflər paketi;
- "Aqrar islahatlar və özəlləşdirmə" təkliflər paketi;
- "Azərbaycan Respublikası 1996-cı il pul – kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri haqqında" Milli Məclisin qərar layihəsi barədə Müsavat partiyasının ekspert rəyi;
- "Yerli özünüidarə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu" layihəsi;
- "Etnik azlıqların azad inkişafı üçün dövlət təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanun" layihəsi;
- "Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik konsepsiyası";
- "İslamın qavranılmasının müasirləşdirilməsi" prinsipləri;
- "Yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri, piketlər keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu"na Müsavatın təklifləri işlənilib hazırlanmışdır.

QƏDİM AZƏRBAYCANDA DEMOKRATIYA

Professor FİRUDİN AĞASIOĞLU

Professor Firudin Cəlilov Azərbaycanın ən qədim dövr tarixi, etnoqrafiyası və mədəniyyəti ilə bağlı fundamental tədqiqat aparır. Onun gələcək kitabından kiçik bir hissəni oxuculara təqdim edirik.

Demokratiya termini "xalq hakimiyyəti" anlamında olub, yunanca demos - "xalq" və kratos - "hakimiyyət" sözlərindən yaranmışdır. Demokratik quruluşlu dövlətdə hakimiyyət qurumu geniş xalq kütləsinin iradəsini təmsil edən azad seçki ilə formalaşır və vətəndaşların insan haqlarını, hüquq bərabərliyini təmin edir. Azərbaycanda və ümumiyyətlə Şərqdə ilk demokratik dövlət 1918-1920 arasında mövcud olan Azərbaycan Cümhuriyyəti hesab olunur, lakin Qədim Dünya tarixini öyrənərkən görürük ki, Qədim Azərbaycanda 4 min il (!) əvvəl demokratik dövlət qurulmuşdur. İlk baxışdan bu fikir qəribə görünsə də, o dövrün tarixi qaynaqları və xüsusilə Babil salnamə yazısı həmin faktı təsdiq edir. Həmin qaynaqlara keçmədən öncə mövzu ilə bağlı bəzi məsələlərin üzərində dayanmaq lazım gəlir.

Bəllidir ki, Qədim Azərbaycan torpaqlarında islama qədər bir-birinin ardınca Aratta, Lulu, Quti, Subar, Turuk, Kassi, Mana, Mada, Saka, Atropaten, Alban və digər dövlətlər qurulmuşdur - Protoazərbaycan (türk) tayfaları bu dövlətlərin çoxunda aparıcı etnos olmuş, bəzilərinə (Lulu, Kassi, Mada) isə aktiv iştirak etmişlər. Burada məqsədimiz həmin dövlətlərin tarixindən bəhs etmək deyil, yalnız Quti dövlətindəki demokratik hakimiyyət qurumu barədə əldə olunan məlumatlara diqqətli çəkməkdir.

Miladdan öncə III minilin ikinci yarısında Urmi gölü civarında yaşayan *quti* adlı protoazərbaycan tayfaları 23-cü əsrin sonunda bölgədəki digər tayfaları öz ətrafında toplayıb, böyük birlik yaratmışdılar. Belə birliyin yaranması o dövrün tarixi zərurəti idi, çünki ayrı-ayrı bəyliklər şəklində yaşayan *quti*, *lulu*, *turuk* və sair tayfalar vaxtaşırı batıdan Akkad, güneydən isə Elam şahlarının hücumuna məruz qalır, çapılıb-talanırdılar. Ona görə də yadelli işğalçılara qarşı mərkəzləşmiş hakimiyyəti olan Quti dövləti yarandı. Quti hökmdarı Enridavazir 2201-ci ildə Akkad çarı Naramsueni məğlub edəndən sonra İkiçayarası ərazilərinin güney bölgələri qutilərin nəzarəti altına keçdi, Akkad zülmündən xilas olan və qutilərə xilaskar qüvvə kimi baxan şumerlər də quti hökmranlığını qəbul etdilər. Bəlliliklə, Qədim Dünya tarixinin ən maraqlı səhifələrindən biri - qədim mədəniyyət beşiyi Şumer üzərində protoazərbaycan tayfaları qutilərin hakimiyyəti başlandı və 91 il 40 gün sürən bu hakimiyyət dövrü əvvəlki və sonrakı illərdən fərqli olaraq, müharibəsiz, başsız, "canışın" anlamı *Tarkan* (*Tarikan*?) sözünə oxşarlığı belə bir ehtimala əsas verir ki, Tirikan quti çarı yox, Quti dövlətinin Şumerdəki canışını imiş. Lakin Akkad yazısındakı Tirikan adı *Türükan* (*Türkan*) və ya bugünkü deyimlə *Dirikan* da ola bilər ki, bu halda Babil mirzəsi onu çarların siyahısında verməkdə səhv etməmişdir. Quti çarları adlarının və hər çarın neçə il (2, 3, 6 və 7 il) hakimiyyətdə olmasını göstərən siyahı bir neçə dəfə elmi əsərlərdə çap olunsada, hər çarın hansı illərdə hakimiyyətdə olması tam verilməmişdir. Ona görə də məlum siyahıya yalnız çarların hansı illərdə hakimiyyətdə olduğunu göstərən sonuncu qrafanı əlavə edirik:

Enridavazir	? il	220?-2200
İmta	5 il	2200-2196

İnqəşuş	6 il	2196-2191
Sarlaqab	6 il	2190-2185
Yarlaqaş	6 il	2184-2179
Elulumeş	6 il	2178-2173
İnimabakeş	5 il (yarımçıq)	2172-2168
İnqəşuş	6 il	2168-2163
Yarlaqab	15 il	2162-2148
İbate	3 il	2147-2145
Yarlaqab	3 il	2144-2142
Kurum	1 il (yarımçıq)	2141-2140
Habilkin	3 il	2140-2138
Laerabum	2 il	2137-2136
İrarum	2 il	2135-2134
İbranium	1 il (yarımçıq)	2133-2132
Hablum	2 il	2132-2131
Puzur-Suen	7 il	2130-2124
Yarlaqanda	7 il	2123-2117
Sium	7 il	2116-2110
Tirikan	40 gün (yarımçıq)	2109

Quti sülaləsinin süqutundan sonra Babilistanda Akkad dilində tərtib olunmuş bu siyahı Azərbaycanın qədim tarixi baxımından olduqca qiymətli sənəddir. Bu tarixi abidədəki bulmacaların cavabı demokratik dövlət quruculuğu tarixinə yeni baxışlar gətirməlidir. Əvvəla, siyahı bunu aydın göstərir ki, yüz il ərzində Quti dövlətində dörd dəfə hakimiyyət illərinin silsiləsi (6, 3, 2, 7) dəyişmişdir və əksər Quti çarları onlara ayrılan hakimiyyət illərini tam başa vurmuş, yalnız dördünün (İmta, İnimabakeş, Kurum və İbranium) hakimiyyət dövrü yarımçıq qalmış, Tirikan isə devrilmişdir. Quti dövlətindəki mövcud hakimiyyət ili reqlamenti İkiçayarası sülalələrinin hakimiyyət illərini tərtib edən katibləri də çaşdırmışdır, çünki Quti çarlarından fərqli olaraq digər sülalələrdə çarlıq irsi idi və atadan oğula keçirdi və ona görə də hər hansı bir çar ölənə və ya devrilənə qədər hakimiyyətdə olurdu. Quti çarları isə onlara ayrılan vaxtdan, reqlamentdən kənara çıxma bilməzdi, çünki onları seçən də, geri çağıran da xalq vdi.

Qədim türk dilində dövlət və xalq bir sözlə - el sözü ilə ifadə olunurdu və əsl demokratiya (xalq hakimiyyəti) El qurumunda özünü göstərirdi. *Quti Eli* ona görə demokratik qurum idi ki, *elbəy* (çar) bölgə bəylərinin, ağsaqqallar şurasının, xalq elçilərinin toplandığı *toyda* (qurultayda) seçilirdi və ona ayrılan hökmdarlıq vaxtı bitəndə *tərayə* (qanuna) uyğun olaraq, imtiyazlarını yeni seçilən elbəyə verirdi. Xalqın iradəsi ilə taxta çıxan və taxtdan düşən elbəy xalqın istəyi ilə hərəkət etməli idi. Nüfuzlu və xalqın etimadını doğruldan elbəylər təkrar seçilə bilirdilər. Siyahıdan məlum olur ki, İnqəşuş iki dəfə seçilmiş, Yarlaqab isə beş dəfə təkrar və bir seçki müddəti fasiləsindən sonra yenidən elbəy məqamına yüksəlmişdir. Hakimiyyəti yarımçıq sürən dörd elbəy isə (əgər elbəylik dövründə ölməmişlərsə) vaxtından əvvəl geri çağırılmışdır. 21 *Quti* elbəyinin siyahısı Qədim Azərbaycanda qurulmuş *Quti Elinii* demokratik qurum olduğunu aşkar göstərir. Quti elbəylərinin qədim türk adı daşması da dilimizin tarixi üçün maraqlı qaynaqdır. Belə ki, dörd elbəyin adında *Yarlaq* və *Sarlaq* sözü (Yarlaqaş, Yarlaqanda, Yarlaqab və Sarlaqab) vardır, İnqəşuş (İnqəsüz), İmta, İnimabakeş (İnim Abakeş), Elulumeş (El-ulu), Tirikan və Kurum adları da qədim türk antroponimləridir. Sonuncu adı (Kurum xan) türk hökmdarları hətta orta əsrlərə qədər daşmışdır.

İ.M.Dyakonov Quti sülaləsinin süqutundan bir neçə il sonra "çarlar siyahısı"nın üzünü köçürən Babil katiblərindən birinin "*əvvəllər qutilərin çarı yox idi*" sözləri ilə başlayan qeydini əsas tutaraq, Quti Elinin ibtidai icma quruluşunda olduğunu, quti elbəylərinin çar deyil, tayfa başçısı, hərbi sərkərdə olduğunu sübut etməyə çalışır. Hörmətli alim bu katibin həmin sözlərdən sonra məhz "Quti çarları" siyahısının "*İmta çar oldu*" ifadəsi ilə davam etməsini də katibin səhvi hesab edir. Lakin digər katiblər də bu "səhv"-i etmişlər. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, o dövrün savadlı katibləri, hadisələrin içində yaşayan mirzələr şah ilə qəbilə başçısını, sərkərdəni bizdən daha yaxşı ayırd edə bilirdilər. İkinci bir tərəfdən, necə olur ki, Şumer kimi bir dövlət yüz il kənar bir qəbilənin sərkərdəsi və ya qəbilə başçısı tərəfindən əmin-amanlıq şəraitində idarə olunurdu?

Doğrudur, qutilər əvvəllər bəyliklər şəklində hərbi-demokratiya qurumu ilə yaşayırdılar, Babil katibinin dediyi kimi, əvvəllər çarları yox idi, ilk çarları İmta oldu, sonra siyahıdakı digərləri. Yəni quti elbəy sülaləsi, İkiçayarası katibinin baxışına görə, Enridavazir ilə deyil, İmta ilə başlandı. Və burada təəccüblü heç nə yoxdur. 2200-ci ilə qədər qutilərin birləşdirdiyi 70 *budui* birliyi artıq həmin ildən rəsmi olaraq *Quti Eli* kimi tanındı, İmta bu elin elbəyi seçildi. Bu da doğrudur ki, qutilər mədəni inkişaf səviyyəsinə görə Şumer xalqından geri qalmışdı və nəzarəti altında olan geniş əraziləri idarə edəcək çoxsaylı dövlət məmurları da yox idi. Ona görə də çox yerdə yerli idarə orqanlarını və *ensilərin* (yerli hökmdarların) irsi hakimiyyətini saxlamışdılar. Mərkəzi hakimiyyət isə, yuxarıda deyildiyi kimi, demokratik seçkilərlə həyata keçirilirdi. Kurumdan sonrakı Quqi elbəylərindən bəzilərinin, xüsusilə 2 illik elbəyi dövründəkilərin Akkad adları daşması onu göstərir ki, 2140-cı ildən sonra quti bəyləri İkiçayarasındakı dilin və mədəniyyətin təsir dairəsinə düşmüşdülər. Lakin belə təsirin qarşılıqlı məqamları da olmuşdur. Şumer dilindəki türk sözlərinin çoxu Quti sülaləsinin buradakı 100 illik hakimiyyəti dövrünün yadigarıdır.

Qədim Dünya tarixində önəmli yer tutan və ilk demokratik dövlət olan *Quti Eli* təkcə Azərbaycan üçün deyil, dünya xalqlarının indi qurmaq arzusunda olduğu demokratiya üçün də tarixi nümunədir.

ƏLİMƏRDAN BƏY TOPÇUBAŞOV

Professor CƏMİL HƏSƏNLİ

Zəmanəmizin tanınmış siyasi və dövlət xadimi, nüfuzlu hüquqşünası olmaqla bərabər, Ə.Topçubaşov Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatının liderlərindən olmuş, bütün Rusiya müsəlman türklərinin tarixində və taleyində misilsiz rol oynamışdır.

M.Rəsulzadənin sözləri ilə desək Ə.Topçubaşov əzünün dünyagörüşü və siyasi konsepsiyasında Azərbaycan xalqının, Rusiyanın bütün türk və əzilən xalqlarının müstəqillik uğrunda mübarizəsi, islam siyasi fəlsəfəsinin ölməz ideyaları kimi müxtəlif yönəlmiş düşüncələri və dünya demokratiyasının bütün dəyərli təcrübələrini sintez etməyi bacarmışdır. *"İttifaqül-müsəlimin"* müsəlman partiyasının sədri, birinci Dövlət Dumasında demokratik yeniləşmələr uğrunda mübarizə Ə.Topçubaşov siyasi tarixə (özü də təkcə Azərbaycanınkına yox) elə beləcə də daxil olmuşdur.

Onun həyat şüarı məşhur gürcü şairi A.Seretelinin dəfnində söylədiyi bu aforizmdə ifadə olunub: *"Yaşa və başqalarını da yaşamağa qoy"*. Bu prinsipə - cəmiyyətdə barışıq, millətçilik və demokratiyanın tənəhdəsi naminə bütün qabaqcıl qüvvələrin birləşdirilməsi prinsipinə çarizmlə çarpışma illərində də, gənc milli dövlətin quruculuğunun xoşbəxt aylarında da, mühacirətin ağır illərində də sadıq qalmışdır.

Mayın 4-də Topçubaşovun doğumunun 130 illiyi tamam oldu, 28-ində isə onun yetirməsinin ildönümünü bayram edirik. Ancaq biz bu kərkəmli yurddaşımıza yalnız yubileylərdən-yubileyə, hadisədən-hadisəyə üz tuturuq. Onun həyatı özünü millətin qulluqçusu adlandırmaq iddiasında olanların hamısı üçün bir dərstdir.

O, 1862-ci il mayın 4-də Tiflisdə doğulmuş, ilk təhsili orada almış və 1880-ci illərin sonunda isə Peterburq universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir. 1894-cü ildə Bakıya gəlmiş və *"Kaspi"* qəzetinə rəhbərlik etmişdir.

Əlimərdan bəy 1905-ci ildə mətbuat tariximizdə xüsusi yeri olan *"Həyat"* qəzetinin nəşrinə icazə almış, imtiyaz sahibi kimi bu qəzetin idarəçiliyini milli fikir tariximizin inkişafına təkan verən Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd bəy Ağaoğluna tapşırırmışdır.

O, 1905-1906-cı illərdə Peterburqda, Moskvada, Nijni Novqorodda keçirilən ilk müsəlman qurultayının təşkilatçısı və rəhbəri olmuşdur. Əlimərdan bəy bütün Rusiya müsəlmanlarının lideri olaraq 1906-cı ildə yaranmış *"Rusiya Müsəlmanları İttifaqı Partiyası"*-nın sədri seçilmişdir. O, Azərbaycanın ilk *"millət vəkili"* idi. Birinci Dövlət Dumasının deputatı kimi bütün Qafqaz müsəlmanlarının, Rusiya türklərinin hüquqlarını müdafiə edirdi. Siyasi və ictimai xadim olaraq Rusiyanın Birinci Dövlət Dumasında müsəlman fraksiyasının lideri idi. Dövlət Dumasının qeyri-rus vəkillərinin yaratdığı Muxtariyyətçilər Birliyinin əsas təşəbbüsçüsü kimi Ə.Topçubaşov bu birliyin iki sədrindən biri idi. Birinci Dövlət Duması buraxıldıqdan sonra rus hökumətinə müxalif olaraq Vıborq Bəyannaməsini imzaladığına görə o, üç ay həbsə alınmış və siyasi hüquqlarından məhrum edilmişdi. 1917-ci ildə Qafqaz və Rusiya müsəlmanlarının qurultayı Ə.Topçubaşovun sədrliyi altında keçmişdir. O, 1917-1918-ci illərdə Milli Azərbaycan Komitəsinə başçılıq etmiş, Gəncə dairəsindən Rusiya Məclisi müəssisəsinə nümayəndə seçilmişdir.

Azərbaycan istiqlalının elanından sonra ilk təşkil edilən hökumətin üzvü olmuş, 1918-ci ilin avqustunda fəvqəladə və səlahiyyətli səfir kimi İstanbul diplomatik missiyasına rəhbərlik etmişdir. 1918-ci il dekabr ayının 7-də açılan ilk Azərbaycan parlamentində əzünün iştirakı olmadan sədr seçilmiş, eyni zamanda Paris barış konfransına göndərilən Azərbaycan sülh heyətinin başçısı təyin edilmişdir. 1920-ci ilin yanvar ayında Azərbaycanın müstəpsliyi Versal Ali Şurası tərəfindən tanınmasında müstəsna xidmətləri olmuşdur. San-Remo, London, Stremo, Spa konfranslarında iştirakçı kimi Azərbaycanın haqlarını müdafiə etmişdir. 1920-ci ilin noyabrında Cenevrədə Millətlər Cəmiyyəti qarşısında Azərbaycanın Rusiya təcavüzünə məruz qaldığını elan etmiş, 1922-ci ildə London və Genuya, 1923-cü ildə Lozanna konfranslarında iştirak etmiş və bolşeviklərin Azərbaycanda törətdiyi faciələr haqqında dünya ictimaiyyətinə məlumat vermişdir.

Mühacirətdə olduqu illərdə o, Azərbaycan istiqlal mücadiləsini dayandırmayıb, 1934-cü ildə Milli Azərbaycan Mərkəzinin üzvü kimi bu mərkəzin sədri M.Rəsulzadə ilə birlikdə Qafqaz Konfederasiyasının paktını imzalamışdır.

Milli azadlıq hərəkatında böyük mübarizə yolu keçmiş Ə.Topçubaşov 5 noyabr 1934-cü ildə Parisin Sen-Deni rayonunda vəfat etmiş və noyabrın 8-də St.Kloud məzarlığında dəfn olunmuşdur.

Aşağıdakı sətirlər Əlimərdan bəyin 8 noyabr 1934-cü ildə qərib Fransa torpağındakı dəfni haqqında *"Qurtuluş"* jurnalının həmin ilin dekabrında dərc edilmiş hesabatdan götürülüb. O dövrün müxtəlif siyasi partiya xadimlərinin Topçubaşov şəxsiyyətinə verdiyi yüksək qiymətlər hər birimiz üçün dərs olmalıdır.

M.Rəsulzadə - Azərbaycan Milli Mərkəzinin (Azərbaycan siyasi mühacirətinin mərkəzi təşkilatının) sədri: *"Şübhəsizdir ki, Əlimərdan bəy Topçubaşov inkişafı uğrunda Mirzə Fətəlinin, Həsən bəyin və İsmayıl Mirzənin milli-azadlıq mübarizəsi səviyyəsinədək mücadilə apardıqları milli-mədəni hərəkatın nəhənk mübarizəsidir. Vaxt gələr, vətən azad olar və onda azad millət ilk parlamentin sədrini anar, istədiyin vətənə səni və oğlunu götürər və sənin xatirəni əbədləşdirər"*.

Akaki Çenkeli - Gürcüstanın Parisdəki keçmiş səfiri və mühacir gürcü təşkilatlarının təmsilçisi: *"Bizi (gürcüləri və Azərbaycan türklərini - red.) birləşdirən qarşılıqlı dostluq Topçubaşovun Gürcüstana bəslədiyi böyük məhəbbətə əsaslanır"*.

Vyaçeslav Prokopoviç - mühacirətdəki Ukrayna parlamenti nümayəndə heyətinin təmsilçisi: *"O ölüb, ancaq onun başlıca ideyası - Vətənin müstəqilliyi və bütün qonşularla, o sıradan Ukrayna ilə də dostcasına birgəyaşayış ideyası yaşayacaq"*.

Tausultan Şahmən - mühacirətdəki Quzey Qafqaz Xalq Partiyasının təmsilçisi: "Əlimərdən bəyin bütün həyatı öz millətinin tərəqqisi uğrunda mübarizəyə həsr olunub. Onun bütün Qafqaz xalqlarının sıx birləşməsi yolunda fəaliyyəti Qafqaz tarixində layiqli yerini tutacaq".

Mustafa Çokay oğlu - Türkünstan Milli İttifaqının təmsilçisi: "Əlimərdən bəyin adı rus əsarəti altındakı türk xalqlarının siyasi və ictimai hərəkəti ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Biz -Türkünstan türkləri Əlimərdən bəyi azman türk xadimi kimi sevəcəyik".

Şamba Balinov - qazax və kalmık milli mühacirətinin təmsilçisi: "Öz vətəninin işğalından sonra mühacirətdə yaşayaraq o, ilgin idealları uğrunda çarpışmaya ara vermədi - öz vətəninin və başqa millətlərin azadlığı uğrunda sonadək mübarizə apardı".

ABŞ-ın SIYASI SİSTEMİ

Konqres, Prezident, Ali Məhkəmə

HİKMƏT HACIZADƏ tərtib edib

"1776-cı ildə Müstəqillik bəyannaməsinin müəllifləri möhtəşəm tarixi yeniləşmənin iştirakçısı oldular: onlar fəlsəfi ideyalar əsasında ölkə yaratdılar. Ölkəmizin və hökumətimizin tarixi sübut edir ki, ideyaların da tarixdə yeri var"

Riçard Nikson , ABŞ-ın 37-ci prezidenti

Ölkənin çiçəklənməsini təmin etməli və onun daxili ziddiyyətlərini həll etməli olan çoxlu siyasi sistemlər içərisində ABŞ-da yaradılmış prezidentli respublika öz səmərəliliyinə görə qanuni maraq doğurur. ABŞ-dakı prezidentli respublika tipi bu gün prinsipial olmayan dəyişikliklərlə dünyanın 150-dən artıq dövlətində qəbul edilib. Elə buna görə də oxuculara yalnız Konqres və Senat haqqında deyil, bütövlükdə ABŞ-ın zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsindən qısaca da olsa bəhs etməyi faydalı saydıq.

KONSTITUSIYANIN TARİXİ KÖKLƏRİ

İnsanların yalnız könüllü razılığı ilə fəaliyyət göstərən dövlətin yaradılması ideyası Avropada orta yüzilliklərin sonunda fəal genişlənməyə başladı. Hələ "Əhdi-ətiq"də Allahla israililər arasında könüllü bağlanmış müqavilə əksini tapıb; bu müqaviləyə görə, israililər on buyuruğu yerinə yetirməli, Allah isə israililəri qoruyaraq ölümdən sonra onlara cənnət əta etməli vdi. Belə müddəalar Quranda da var. Burada göstərilir ki, peyğəmbər özünün istədiyi kimi idarə etməli deyil, hamının razılığına əsaslanmalıdır: "...işlərini öz aralarında məsləhət-məşvərlə görər[lər]" (42:38); "işdə onlarla məsləhətləş" (3:159); "Sən ancaq öyüd verənsən! Sən onların üzərində hakim deyilsən!" (88:21,22).

Orta əsrlər Avropasında müstəbid rejimlərə və rəsmi kilsənin diktaturasına qarşı mübarizə aparanlar öz çarpışmalarında ilham qaynağı olaraq Bibliyanın yuxarıdakı demokratik müddəasına tez-tez üz tuturdular.

19 noyabr 1620-ci ildə İngiltərədən olan dini dissidentlər "Meyflauer" gəmisində Şimali Amerikaya, 13 il sonra Britaniya müstəmləkəsinə çevrilmiş Virciniyaya yetişdilər. Hələ qorxulu dənizdə ikən bu azadlıq aşıqları öz aralarında tarixi bir müqavilə bağladılar: "...bu müqavilə ilə biz Allah və bir-birimiz qarşısında mülki orqanizm kimi birləşirik ki, aramızda qayda-qanun hökm sürsün. ...Buidan ötrü isə biz elə ədalətli və hamımız üçün bərabər olan qanunlar... və vəzifələr yaradacağıq ki, bizim icmanın rahatlığı və rifahı üçün yerli gəldikcə lazım ola bilər; buna əməl etməyə və tabe olmağa söz veririk".

Britaniya imperiyası ilə müharibədə qalib gələn amerikalılar indi öz müstəqil dövlətlərini yaratmalı idilər. Ancaq bu dövlətin quruluşu necə olmalıdır? Nə etməli ki, o, ədalətli və səmərəli olsun? İstənilən hakimiyyətdən (iqtidardan) həmişə gələ biləcək» mütləqiyyət təhlükəsinin qarşısını necə kəsməli?

Dünya siyasi fəlsəfəsi dövlət quruculuğuna dair çoxlu nüsxələr verib. Əflatun və Ərəstunun bu ideyaları müzakirə olunub ki, hakimiyyəti sadə xalqa vermək olmaz - ağıllı və yüksək əxlaqlı hökmdar tapmaq gərəkdir. İngilis Qobbsun bu ideyaları müzakirə olunub ki, insan kamil deyil və avtoritar hökumət onun üzərində nəzarətçi olmalıdır. Fransız Russonun bu ideyaları müzakirə olunub ki, əgər insan qarnını doydurmaq bacarmırsa azadlığın onun üçün əhəmiyyəti yoxdur, buna görə də ədalətli hökumət onu doyurmaq qayğısına qalmalıdır.

Ancaq, hər halda, Konstitusiyanın prinsiplərinə böyük ictimai diskussiyalardan sonra böyük Avropa liberal filosofları olan ingilis Lokkun (1632-1704) və fransız Monteskyönün (1698-1755) ideyaları həlledici təsir göstərdi. Bu ideyalar şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət arasında münasibəti müəyyənləşdirmiş bənzərsiz Amerika fəlsəfəsinin özülünü qoydu. Con Lokk İngiltərə inqilabının ideyalarını cəmləşdirərək demokratiyanın 4 başlıca tərkib hissəsini irəli sürdü:

"Bərabərlik; İnsan-haqları; Yalnız vətəndaşların iradəsinə yerinə yetirən hökumət; Dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması". Lokkun fikrincə, "cəmiyyətdə insanın azadlığı bundan ibarətdir ki, ictimaiyyətin razılığı ilə qurulmuş hakimiyyətdən başqa heç bir qanunverici hakimiyyətə tabe olmasın." Bundan savayı, hakimiyyətə yalnız insanların qəbul etdiyi qanunda nəzərdə tutulmuş şeylərə icazə verilir, insanların isə qanunla qadağan edilməyən hər şeyi etməyə icazəsi var! Lokk göstərir ki, insanın öz müqəddəratını təyinetmə (həyat yolunu sərbəst seçmə) hüququ var və xalq ədalətsiz hakimiyyətə qarşı üsyan qaldırmaq hüququna malikdir.

Ədalətli dövlət haqqındakı əsərlərində Şarl de Monteskyö ilk dəfə hakimiyyətin diktaturaya yuvarlanmasının qarşısını ala biləcək siyasi quruluşu təklif etmişdir. O göstərdi ki, istənilən hakimiyyət (istər kral olsun, istər hətta parlament) nəzarətsiz qaldıqda və öz maraqlarını ödəməyə cəhd etdikdə mütləq qanunları və insan haqlarını pozmağa başlayacaq - insanın qeyri-kamil təbiəti və istənilən inhisarın təbiəti belədir. Hakimiyyət inhisarını yalnız irəddici hakimiyyət,

parlament və məhkəmənin bir-birindən asılı olmadığı və bir-birinə nəzarət edərək hərəkətlərini məhdudlaşdırmağı bacaran sistemdə aradan götürmək mümkündür. Bu cür sistem qarşılıqlı nəzarət və tarazlaşdırma sistemi adlandırılıb. Bu ideyalardan Amerika Konstitusiyası doğuldu ki, orada azad insan, hakimiyyətində məhdud olan hökumət və hakimiyyətin üç qolu arasındakı qarşılıqlı nəzarət və tarazlaşdırma sistemi ideyası qeyd olunub. Burada Konqres prezidentin yerinə yetirəcəyi qanunları qəbul edir, məhkəmə isə həm prezidentin qanunları düzgün icra etməsinə, həm də Konqresin çıxardığı qanunların ölkə Konstitusiyasına uyğun olub-olmadığına nəzarət edir. Konstitusiya eləcə də ştatların paytaxt bürokratiyasının hakimiyyəti altına düşə bilmək qorxusunu əks etdirib, ona görə də onda ştatlara böyük muxtariyyət verilib. Konstitusiyanın böyük bölməsi, Hüquqlar haqqında Bill insan haqlarının qorunmasına həsr edilib. Konstitusiyanın müəllifləri belə hesab edirdi ki, hökumətin məqsədi kamil cəmiyyət yaratmaq yox, şəxsiyyətin təbii hüquqlarını qorumaqdır.

KONSTITUSİYA

Bu gün Birləşmiş Ştatlar kimi tanınan Şimali Amerika ingilis müstəmləkələri birliyi Britaniya idarəçiliyinə müxalifət olaraq Amerikada 18-ci yüzilin sonunda təşkil edilib. (Yeri gəlmişkən, "Ştatlar" sözü adamları tez-tez çaşdırır; türk dilindəki "Birləşmiş Dövlətlər" tərcüməsi daha düzgündür). İttifaq öncə Atlantik okean sahilində yerləşmiş 13 ştat-dövlətdən ibarətdi. Tədricənə ona başqaları da qoşuldu və bu gün həmin ittifaqda 50 ştat var.

Hər ştatın öz parlamenti - qanunverici Məclisi və öz konstitusiyası var. Ştatların qanunları bir-birindən seçilir. İcra hakimiyyətini ştatların əksərində ümumi və birbaşa seçkilərdə dörd illiyə (3 ştatda iki illiyə) seçilmiş qubernator həyata keçirir. Bəzi ştatlarda qubernator bir müddət, əksəriyyətində 2 müddətə seçilir, başqalarında isə seçmə müddətinə məhdudiyyət yoxdur.

Ştatların qanunverici Məclisi iki palatadan ibarətdir, ştatların çoxunda deputatlar dörd illiyə (bəzilərində isə iki illiyə) seçilir. Mərkəzi hökumətin ştatlarda, məsələn, Fransada prefektlər olan kimi, daimi təşkilatı yoxdur. Avropa ölkələrinin çoxundan fərqli olaraq ABŞ Konstitusiyası təkcə bir dəfə (1789-cu ildə) qəbul edilib, sonralar ona yalnız 27 düzəliş edilib.

SİYASİ PARTİYALAR

ABŞ-da qanunla çoxlu partiya və siyasi qrup prezidentliyə öz namizədini irəli sürə bilər, ancaq güclü iki siyasi partiya (Demokratlar və Respublikaçılar) var ki, onlar prezident seçkiləri ilində - iyul, yaxud avqust ayında özlərinin ənənəvi ümumamerika (milli) qurultayını - Konventi keçirirlər. Konventdə hər partiya özünün namizədini müəyyənləşdirir. Hər iki partiyanın namizədlərinin nitqləri və onların ümumi təbliğat ritorikası çox vaxt bənzər görünə bilər, lakin əslində respublikaçılarla demokratların siyasi maraqlarının dairəsi və onların siyasətdə üstün saydığı şeylər heç də eyni deyil. Belə ki, Demokratlar Partiyası ilk növbədə əhəlinin daha tam məşğulluğu məsələsinə xüsusi diqqət yetirsə respublikaçılar daha çox tam sərmayə qoyuluşuna imkanlar yaratmağı təmin etməyə çalışır, bunu istehsalın genişlənməsinin və əlavə iş yerlərinin yaradılmasının yolu sayırlar. Başqa nümunə olaraq demokratların iqtisadi inkişafın ən mühüm məsələlərinin həllini dövlətə həvalə etməyə meylli olduğu halda, respublikaçıların bu halda daha çox özəl bələdiyyə üstünlük verdiklərini göstərmək mümkündür. Bu deyilənin nəticəsi kimi, demokratlar daha çox hökumət xərclərini çoxaltmağa və bütövlükdə vergiləri artırmağa meyllidirlər. Bundan başqa demokratlar korporasiya və iri səhmdarlardan yüksəldilmiş vergilər tutulmasına meyl göstərir, respublikaçılar isə vergi ödənişlərinin bərabərləşdirilməsinə və orta aşağı gəlir səviyyəsi olan vergiverənlərdən daxil olan məbləğin artırılmasına üstünlük verirlər.

Partiyaların yarışması və seçkilərin sərbəstliyi Amerika demokratiyasının özül daşını təşkil edir. Seçicinin səsinə qazanmaq uğrunda partiyalar arasında gedən şiddətli mübarizəyə çox böyük vəsait və siyasi fəallığın qüvvəsi sərf olunur. Ancaq bu heç də boşuna xərclər deyil, çünki azad və ədalətli seçkilərdə partiyaların rəqabəti, sözsüz ki, cəmiyyətə vətəndaş müharibəsindən daha ucuz başa gəlir.

PREZİDENT VƏ VİTSE-PREZİDENT

Prezident 35 yaşdan gənc olmayan şəxs seçilə bilər. Prezidentlə birgə vitse-prezident də seçilir. O eyni zamanda Konqresin yuxarı palatasının - Senatın sədri olur. Prezident kürsüsü vaxtından qabaq boşalarsa (prezidentin xəstəliyi, ölümü, yaxud istefası nəticəsində) vitse-prezident avtomatik olaraq prezidentə çevrilir və həmin prezidentin vaxtı bitənədək bu vəzifədə qalır. Bu ardıcılıqda növbəti şəxslər: Nümayəndələr Palatasının spikeri, Senat sədrinin müavini, dövlət katibi (xarici işlər naziri) və başqa nazirlər. ABŞ tarixində vitse-prezidentlər prezidenti 9 dəfə əvəz edib, onların dördü prezidentlər öldürüldəndən sonra olub.

Vitse-prezident vəzifəsi boş qalıbsa yenisini prezident təyin edir və prezidentin seçilməsini Konqresin hər iki palatasının üzvlərinin üçdə ikisi təsdiq etməlidir.

Prezident səfirləri, nazirləri, federal idarələrin başçılarını və icra hakimiyyətinin başqa məmurlarını təyin edir. O, 9 minə yaxın vəzifəni adətən öz partiyasının üzvlərinə paylayır və bununla seçki kampaniyasında onu könüllü dəstəkləyənlərin "xəcalətindən çıxır". Prezident Ali Məhkəmə üzvlərini də təyin edir. Prezidentin bütün təyinatlarını Senat təsdiqləməlidir; o bəzən prezidentin namizədini rədd edir.

Prezident eləcə də ABŞ Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır, ancaq müharibə elan etmək və sülh bağlamaq hüququ Konqresdədir.

Prezidentin təyin etdiyi Nazirlər Kabinəsi federal ofislərin təxminən 14 başçısından ibarətdir. Kabinənin başçısı prezidentin özüdür, baş nazir vəzifəsi burada yoxdur. Burada Avropa anlayışındakı daxili işlər naziri vəzifəsi də yoxdur - ABŞ-da bu nazir milli parklar və təbii ehtiyatlar məsələləri ilə məşğul olur.

Nazirlər Kabinəsi Britaniya parlamentində olduğu kimi Konqresə hesabat vermir. Burada nazirlər Konqresin palatalarında hətta Konqresi maraqlandıran işə dair xüsusi dinləmələrdə belə suallara cavab vermirlər (bu müddəə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da var).

Konqresin hər iki palatasının vəzifəsi budur -hökumətin fəaliyyətini qiymətləndirmək yox, prezidentin və nazirlərin icra etməli olduğu qanunvericilik aktlarını və büdcəni qəbul etmək. Onlar bu qanunvericilik aktlarını pozarlarsa onların işi ilə məhkəmə məşğul olacaq. Konqres Nazirlər Kabinəsini nə mükafatlandırır, nə də cəzalandırır. Beləcə də prezident parlamenti buraxa bilməz. ABŞ-in icraedici və qanunverici hakimiyyətləri bir-birinə təsir göstərir, ancaq Avropa sistemlərindən fərqli olaraq hakimiyyətlərdən heç biri başqasını devirə bilməz.

ABŞ Nümayəndələr Palatası adi səs çoxluğu ilə hesab etsə ki, prezident ciddi cinayətə yol verib, yaxud Konstitusiyanı pozub, bu halda onu vəzifəsindən kənarlaşdırmaq (impejment) olar. Bu zaman prezidentin işinə Senatda ABŞ Ali Hakiminin sədrliyi altında baxılır. Nümayəndələr Palatasının ittihamlarını senatorların üçdə ikisi təsdiqləsə prezident öz vəzifəsindən məhrum edilir.

19-cu yüzildə impejment haqqında iki yol məsələ qaldırılıb, ancaq Nümayəndələr Palatasından keçməyib, buna bənzər bir halda isə Senat prezidentin suçsuz olduğu qərarına gəlir. 1974-cü ildə prezident Riçard Nikson impejment qorxusu ilə üzləşdikdə istefa verdi.

KONQRES

Konqresin Nümayəndələr Palatası 1913-cü ildən üzübəri 435 üzvdən ibarətdir. Palataya seçkilər birmandatlı seçki dairəsi üzrə hər iki ildən bir keçirilir. Nümayəndələr Palatası üzvlərinin sayı hər ştatdan ştat əhalisinə mütənasibdir, ancaq palataya ən azı hər ştatdan bir üzv seçilir. Bu palatanın üzvlərinin sayı hər on ildən bir yenə hər on ildən bir keçirilən əhalinin siyahıya alınmasına uyğun olaraq qeydə götürülür.

Nümayəndələr Palatasında yetərsay palata üzvlərinin 50% -i +1-dir (218 nəfər). Müzakirələr yetərsaysız da keçə bilər, ancaq səsvermə anında spiker yetərsayın olmadığını görərsə bunu bildirir və zəng çalınaraq palata üzvlərini zala dəvət edir. Konqresmenlərin iclaslarda iştirakı məcburidir. Üzrlü səbəb yoxdursa və konqresmen yetərsayı pozmaq üçün iclasa gəlmək istəmirsə spiker bu vaxt onun dalınca polis göndərir.

Senatorlar hər ştatdan iki nəfər olmaqla altı illiyə seçilir; indi onlar 100 nəfərdir. Hər iki ildən bir senatorların üçdə biri yenidən seçilir. 1913-cü ilədək senatorları öz ştatlarının parlamentləri seçirdi. Ancaq o vaxtdan bəri Konstitusiyaya 17-ci düzəlişə uyğun olaraq senatorlar ştatların seçkilərinin ümumi səsverməsi ilə seçilir.

Vitse-prezident Senatın sədri olsa da onun yığıncaqlarında az-az hallarda iştirak edir. Onu Senatın Müvəqqəti Sədri əvəz edir. Sədr yalnız səslər tən yarı bölünəndə səs verir.

Senator 30 yaşdan gənc olmayan, Nümayəndələr Palatasının üzvü isə 25 yaşdan gənc olmayan şəxs seçilə bilər.

Ştatdan Konqres üzvü həmin ştatda yaşayan şəxs seçilə bilər. Bu prinsip konqresmenləri yerli problemlərlə bağlayır.

Konqresmen öz vəzifəsinə qeyri-məhdud sayda seçilə bilər.

Məsələn, 1990-cı ildə 35 senator seçilərkən onlardan 32-si kəhnə tərkibdən olaraq yenidən seçildi, yalnız biri yenidən seçilməyi bacarmadı.

1969-1977-ci illər arasında ABŞ prezidentləri respublikaçılar olub (Nikson və Ford), 1981-1993-cü illər arasında da belə olub (Reyqan və Buş), ancaq Nümayəndələr Palatasında demokratlar 1930-cu ildən 1994-cü ilədək çoxluqda olublar. İndi ABŞ prezidenti demokratdır, ancaq Nümayəndələr Palatasında çoxluq respublikaçılardadır. Hakimiyyətin ali pillələrində üçüncü bir partiyanın nümayəndəsini, yaxud müstəqil siyasətçini tapmaq müşkül məsələdir.

Respublikaçı, yaxud demokrat prezident, göründüyü kimi, Konqresdə başqa partiyadan olan müxalifətçi çoxluqla qarşılaşır. Prezident də ölkənin idarə edilməsinə dair öz planlarının doğruluğuna bu müxalifətçi çoxluğu inandırılmalıdır. Prezidentlə Konqresin əks partiyadan olan üzvləri arasında əməkdaşlıq mümkündür, çünki konqresmenlər partiya mənsubluğuna görə deyil, "vicdana görə" səs verirlər.

Adətən Amerika seçiciləri çox da fəal deyil. Prezident seçkilərində müharibədən sonrakı dövərdə 50%-dən 60%-ədək seçici iştirak edib. Konqresə seçkilərə 37%-dən 58%-ədək seçici gəlib.

Konqresin işinin mühüm qismi komitələrdə kədir. Nümayəndələr Palatasında 22, Senatda isə 16 daimi komitə var.

Bəzən "xüsusi" - müvəqqəti komitələr, eləcə də Nümayəndələr Palatası və Senatın "ortaq" komitələri də yaradılır. Belə komitələrdən ən qədimi 1800-cü ildə təşkil edilmiş ABŞ-ın Konqres Kitabxanası işi üzrədir.

Adətən qanun layihəsi bütün başqa komitələrdən keçdikdə çağırılan Ümumi Komitə Nümayəndələr Palatasının əzünəməxsus komitəsidir. Onun yığıncağında Palatanın bütün üzvləri iştirak etməlidir və adama elə gəlir ki, buna heç ehtiyac yoxdur, ancaq bu komitənin fəaliyyət göstərməsinin mənası budur - onun rəqlamenti Nümayəndələr Palatasının rəqlamentindən seçilir. Burada yetərsay 100 nəfərdir, açıq səsvermə yoxdur, Nümayəndələr Palatası (başqa prosedurla işləyən yenə həmin adamlar) Ümumi Komitənin qəbul etdiyi qanun layihəsini daha müzakirə etmir, ancaq onu yalnız qəbul, yaxud rədd edə bilər.

Zəmanəmizdə Nümayəndələr Palatası və Senat bir il müddətində 12 min (!) qanun layihəsi və qərar müzakirə edir, ancaq onlardan yalnız 10%-dən azı qanuna çevrilir.

Qanun layihəsi qəbul edilmiş düzəlişlərlə birgə uyğun xüsusi komitədə və Ümumi Komitədə qəbul olunandan sonra Konqresin eyni qanunvericilik hüquqlarına malik hər iki palatasında qəbul edilməlidir. Həmin qanun layihəsi üzrə palatalar arasında razılıq olmayanda Ortaqlı Komitə rəyləri razılaşdırmağa çalışır - yekdilliyə nail olmaqdan ötrü burada palataların ikisinin də nümayəndələri təmsil olunur. Konqres palatalarının hər ikisi qanun layihəsini qəbul etdikdə o, prezidentin imzalaması üçün göndərilir. Prezident mətni aldıqdan sonra 9 iş günü müddətində öz etirazlarını göstərərək mətni Konqresə qaytara bilər ki, bu, qanun layihəsinə veto qoymaq deməkdir. Prezident 9 günə qanun layihəsini imzalamasa və ona veto qoymasa qanun layihəsi avtomatik olaraq qanuna çevrilir. Bu qayda qanun layihəsini rədd

etmədən belə prezidentin ona mənfi münasibətini bildirməsinə imkan yaradır. Prezidentin vetosu Konqresin hər iki palatasında səslərin üçdə ikisi ilə aradan götürülə bilər.

Prezidentlər öz müddətləri boyunca vetodan onlarca dəfə istifadə edirlər və Konqres prezident vetosunu götürmək üçün nadir hallarda səslərin üçdə ikisini toplaya bilər. Məsələn, Reyqan 78 qanun layihəsinə veto qoyub və onlardan yalnız 9-unu Konqres dəf edə bilib.

Qanun üzrə sonuncu hüquqi qərarı prezidentin ömürlük olaraq təyin etdiyi və Senatın təsdiqlədiyi, indi 9 hakimdən ibarət olan ABŞ Ali Məhkəməsi qəbul edir. Ali Məhkəmə ştatlar arasında, ştatla federal hakimiyyət arasında, vətəndaşla federal hakimiyyət arasında olan mübahisələri həll edir. Burada vətəndaş hakimiyyəti məhkəməyə verə bilər.

Ali Məhkəmə qanunun, yaxud icra hakimiyyətinin qərarının ABŞ Konstitusiyasına uyğun olub-olmadığını həll edir. Ali Məhkəmə eləcə də Konstitusiya müddəalarının və başqa qanunverici aktların yozumunu vermək hüququna malikdir. Ali Məhkəmənin qərarı həmin məsələyə müraciət etmiş bütün başqa məhkəmələr və qanunverici Məclislər üçün məcburidir.

ABŞ Konstitusiyasında hakimiyyətin müxtəlif qollarının səlahiyyətləri aydın və yaxşı müəyyənləşdirilərək fərqləndirilib. Artıq deyildiyi kimi, ölkənin siyasi sistemi hakimiyyətin bir-birini tarazlaşdıran və bir-birinə nəzarət edən müxtəlif qolları arasında müvazinəti qoruyub saxlayır.

AZLIQLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASI

RASİM MUSABƏYOV

Bütün dünyada aktual problemlərdən sayılan azlıqların hüquqlarının qorunması etnik və dini azlıqlarla zəngin Azərbaycan Respublikası üçün də önəmli olduğuna görə politoloq R. Musabəyovun aşağıdakı məqaləsinə oxucularımıza təqdim edirik.

Azlıqlar nədir və necə başa düşülməlidir? Bu anlayışın müəyyən və aydın olması, onun hamı tərəfindən hörmətlə qəbul olunması olduqca vacibdir. Çünki azlıqların hüquqlarının pozulması və onların təqib olunması beynəlxalq hüququn çoxdankı problemlərindəndir. Fəqət "azlıqlar" anlayışını aydınlaşdırmağa göstərilən cəhdlər o səviyyədədir ki, bu, hələ də çoxlarını qane etmir.

Hazırda "azlıqlar"ın müəyyənləşdirilməsinə əvvəllərdəki qədər fikir verilmir. Ancaq aparılan mübahisələr, fikir mübadilələri bu sahədəki problemlərin üzə çıxarılmasına və aradan qaldırılmasına kömək edir. Problemin anatomiyasındakı mürəkkəblik vəziyyətin olduqca rəngarəngliyindən irəli gəlir. Bəzi azlıqlar əsas əhalidən təcrid olunmuş halda yaşayır, bəziləri yaşadıkları ölkənin müxtəlif bölgələrinə dağılıb, bəzilərində kollektiv əzünəməxsusluq hissləri olduqca güclü inkişaf edib, bəzilərində isə belə hisslər olduqca səthidir və milli varlıqları barədə çox az təsəvvürə malikdirlər.

Bir çox hallarda azlıqlar öz muxtariyyət imkanlarından çox zəif istifadə ediblər və indi də həmin vəziyyətdədirlər. Bəzi hallarda isə onların muxtariyyəti və yaxud özünüidarəsi hər hansı bir tarixi köklərlə (əsaslarla) bağlı deyil. Azlıqların əlamətləri ilə əlaqədar olan bütün məziyyətləri eyni bir cərgiyə salıb, onların hamısını eyni dərəcədə qane etmək o qədər də asan məsələ deyil. Buna baxmayaraq bu anlayış barədə elə fikirlər söylənilib, elə düşüncələr formalaşıb ki, onlardan heç cürə yan keçmək olmaz. Məsələn, azlıqlar suveren dövlətin ərazisində yaşayan öz milli, etnik, dini və dil xüsusiyyətləri ilə başqa (əsas) xalqlardan və qruplardan fərqlənən və seçilən əzünəməxsus varlıqlardır. Hər halda, hamı tərəfindən belə qayda qəbul olunub ki, azlıqlar mütləq yaşadıkları dövlətin vətəndaşı olmalıdırlar.

Azlıqların nümayəndələri milli özgürlüklərini iki qaydada göstərə bilərlər. Birinci halda - azlığa aid qrup var kücü ilə çalışır ki, özlərinə məxsus keyfiyyətləri qoruyub saxlasınlar. Belə həmrəylik hissləri həmin azlıq əzünəməxsus xüsusiyyətlərini uzun müddət qoruyub saxlaya bildikdə baş verir. Əzünəməxsus etnik, dil və din xüsusiyyətləri ilə fərqlənən bu cür qrup və yaxud birliklər əsas əhalidən ayrılıqda öz həyatlarını yaşayırlar və onların nümayəndələri bu vəziyyəti qoruyub saxlamağa çalışırlar. İkinci forma - özünüəyniləşdirmə qrupun hər hansı bir azlığa aid olması və ya olmaması barədə çıxardığı qərarla bağlıdır. Bir çoxları əsas əhali ilə assimilyasiya olunmağa üstünlük verirlər. Bu, onların şəxsi hüquqlarıdır - nə azlıqların, nə də çoxluqların onların istəyinə mane olmağa ixtiyarları yoxdur. Ümumi fikrə görə, azlıqlardan fərqli olaraq, yerli xalqlar lap qədim zamanlardan yaşadıkları ərazilərin ilkin sakinləri sayılırlar. Hazırda insan hüquqlarının müzakirəsi zamanı azlıqların hüquqlarına tətbiq ediləcək yeni standartlar, normalar müəyyənləşib. Milli qanunvericilik orqanlarında bu sahəyə daha çox fikir verilir. Bəzi ölkələrdə assimilyasiya hallarına xüsusi cəhd göstərilərsə də, heç bir müsbət nəticə əldə edilməyib. Əksinə, milli özgürlüyü qoruyub saxlamaq meylləri günü-gündən güclənib. Bu, təkcə milli azlıqlara aid deyil, hətta milli dövlətlər üçün də xarakterik bir haldır.

Azlıqların əzünəməxsusluğunun, irqinin, ləyaqətinin qorunub saxlanması üçün xüsusi hüquqlarının ideal variantı aşağıdakılardır:

- azlıqların yaşamaq hüququ;
- öz mədəniyyətlərindən və dillərindən istifadə edərək, onları inkişaf etdirmək hüququ;
- öz ana dillərində məktəb və başqa texniki-peşə təhsil ocaqlarının yaradılması, həmçinin tədris proqramına, təhsilin ana dilində aparılmasına nəzarət hüququ;
- dövlət siyasəti müəyyən edilərkən orqanlarda siyasi nümayəndiklərin olmasına zəmanət hüququ.

Azlıqlara öz daxili işləri ilə məşğul olmaq üçün muxtariyyət hüququ verilir ki, onlar mədəniyyət, təhsil, din, informasiya və sosial sahədə vergi qoyma, maddi yardım etmə və s. kimi funksiyaları yerinə yetirsinlər.

Azlıqların hüquqlarının pozulmasına, daha doğrusu, siyasi, sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə onların əzilməsinə hələ də rast gəlmək olur. BMT-nin üzvləri tərəfindən dəfələrlə ümumi razılaşmalar əldə olunmasına və müəyyən konkret qərarlar qəbul edilməsinə baxmayaraq, bu məsələ dünyanın bir çox bölgələrdə hələ də gərginlik mənbəyi olaraq qalmaqdadır. 1948-ci ildə qəbul edilən BMT-nin Nizamnaməsi və İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi insan hüquqlarının pozulması və onlardan bərabər istifadə edilməsi prinsiplərini bir daha təsdiqləyir və onu beynəlxalq hüquqi sənəd kimi qəbul edir. Bu prinsiplər 1966-cı ildə qəbul olunmuş İqtisadi, Sosial və Mədəniyyət Haqqında Beynəlxalq Paktı və Vətəndaş və Siyasi hüquqların Beynəlxalq Paktında öz əksini daha müfəssəl şəkildə tapıb. İnsan hüquqlarının pozulması məsələlərinə bir neçə xüsusi beynəlxalq saziş və müqavilələrdə yenidən baxılıb. Onlardan irqi mənsubiyyətinə görə hüquq pozuntularının ləğvi barədə Beynəlxalq Konvensiya (1965); irq və irqi xürafatlar haqqında Bəyannamə (1978), din və inanclara görə hüquq pozuntularının bütün formalarının ləğvi barədə Bəyannamə (1981) kimi sənədləri xüsusi qeyd etmək olar.

Bu beynəlxalq razılaşmaların və bəyannamələrin əsasnamələrində azlıqlara çoxluqlarla eyni hüquqlar verilib və onların arasında eyni münasibətlər mövcuddur. İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi, eləcə də Vətəndaş və Siyasi hüquqların Beynəlxalq Paktı azlıqların hüquqlarının tam qaranlı sayıla bilər. Bu hüquqlar aşağıdakılardan ibarətdir: onlar hüquqi subyekt kimi tanınır, məhkəmə qarşısında bərabərdirlər, qanun qarşısında bərabərdirlər və qanunla, bərabər səviyyədə müdafiə olunurlar.

Beləliklə, azlıqlara hamı ilə bərabər münasibət göstərilməsi bütün mətbəər sənədlərdə öz əksini tapmasına ilə bütün dünyada buna, əsasən, əməl olunmasına baxmayaraq, bəzən hər hansı bir azlığa qarşı hüquq pozuntusuna yol verilməsi faktı milli siyasət səviyyəsinə qaldırılaraq geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə verilir ki, bu da əslində xoş ovqat yaratmır. Azlıqlara verilən xüsusi hüquqlar və güzəştlər barədə bir çox hallarda ümumi fikir birliyi əldə olunmur. Buna da səbəb, əsasən, azlıqların əksər əhaliyə verilən hüquq normalarına düzgün əməl etməmələri ilə bağlıdır.

İkinci dünya müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yaradılarkən əsas fikir belə idi: əgər hər bir fərdin hüquqları qanunla qorunursa, onda azlıqların hüquqlarının qorunması barədə xüsusi əsasnamələrin qəbul olunmasına ehtiyac yoxdur.

BMT-nin Nizamnaməsində də azlıqlar barədə elə bir söhbət açılmırdı. Macar nümayəndə heyəti tərəfindən irəli sürülən, azlıqları müdafiə edən müqavilənin layihəsi də 1946-cı ildə çağırılmış London Sülh Konfransı tərəfindən qəbul edilmədi.

Lakin bu o demək deyil ki, azlıqların hüquqları məsələsi diqqətdən kənarda qalmışdı. 1947-ci ildə insan hüquqları ilə məşğul olmaq üçün BMT öz nəzdində müstəqil ekspertlərdən ibarət xüsusi komissiya yaratdı və 1948-ci ildə onun Baş Məclisi qəbul etdiyi xüsusi qətnamədə elan etdi ki, o, azlıqların taleyinə biganə qalmayacaq. Eyni zamanda, həmin qətnamədə xüsusi qeyd olunurdu ki, "bu, özünə xüsusi diqqət tələb edən, olduqca mürəkkəb məsələdir. Bu məsələ hər dövlətdə bir cür üzə çıxır və özünə qarşı xüsusi nöqteyi-nəzər tələb edir".

Azlıqların müdafiəsi barədə beynəlxalq aləmdə indiyədək görülmə işləri səciyyələndirməzdən əvvəl onu qeyd etmək istərdik ki, xüsusi hüquqlar heç də xüsusi imtiyazlar demək deyil. Xüsusi hüquqlar o deməkdir ki, azlıqlar da öz milli mövcudluğunu, adət-ənənələrini qoruyub saxlaya bilsinlər, çoxluqlarla eyni səviyyədə bərabər yaşasınlar.

Azlıqlar o zaman statusa malik ola və çoxluqlar buna təbii bir proses kimi baxa bilərlər ki, həmin azlıqlar öz ana dillərindən müstəqil istifadə edə bilsinlər, öz məktəblərini yaratsınlar, onların təşkil etdikləri xidmət sahələri dövlətin iqtisadi və siyasi həyatında əhəmiyyətli rol oynasın.

Hazırda mövcud olan beynəlxalq müqavilələrin heç biri azlıqların hüquqlarını halında əhatə etmir. Bununla belə, əldə olunmuş bəzi vacib razılıqlar azlıqların nümayəndələrinə imkan verir ki, onlar öz mədəniyyətlərini, din və dillərini qoruyub saxlasınlar.

Bu sahədə 1966-cı ildə BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş Vətəndaş və Siyasi Hüquqların Beynəlxalq Paktının xüsusi əhəmiyyəti var. Paktın 27-ci maddəsində deyilir: "O ölkələrdə ki, etnik, din və dil azlıqlarına məxsus qruplar mövcuddur, onlar da başqa xalqlarla birlikdə öz mədəniyyətlərini inkişaf etdirmək, öz dinlərinə etiqad göstərərək onun mərasimlərini keçirmək və öz ana dillərindən istifadə etmək hüququna malikdirlər".

Paktın müddəalarına əməl olunmasına nəzarət edən müstəqil ekspertlərin orqanı - İnsan Hüquqları üzrə Komitə 27-ci maddənin pozulması barədə ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən daxil olan məlumatları araşdıraraq onlara öz münasibətini bildirir.

Azlıqların hüquqları ilə əlaqədar olan problemlərə bir çox başqa beynəlxalq razılaşmalarda da müəyyən münasibətlər bildirilib. Onlardan aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək olar: Genosid Hallarının Baş Verməsi Barədə Xəbərdarlıq və Xüsusi Cəza Tədbirləri Konvensiyası (1948), İrqi Hüquq Pozuntularının Bütün Formalarının Ləğvi Konvensiyası (1965), Uşaqların hüquqları haqqında Konvensiya (1989) və Təhsil Sahəsində Hüquq Pozuntusu ilə Mübarizə Konvensiyası (YUNESKO, 1960).

Bu razılaşmaları qəbul edən və təsdiqləyən dövlətlər öz milli qanunları sırasına həmin qanunları da əlavə edir və onlara əməl edəcəklərini öz əhdələrinə götürür.

Beynəlxalq Mədəni Əməkdaşlığın Prinsipləri Bəyannaməsi də (YUNESKO, 1966) azlıqların hüquqları ilə bağlıdır.

Orada deyilir ki, hər bir mədəniyyət əzünəməxsus ləyaqətə və dəyərə malikdir, ona xüsusi hörmət edilməli və qanunla qorunmalıdır. Öz mədəniyyətini inkişaf etdirmək hər bir xalqın hüququdur və hər bir mədəniyyət bəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsidir.

Milli azlıqların vəziyyətini yaxşılaşdırmağa ehtiyac duyan dövlətlər BMT-nin mərkəzi təşkilatına müraciət edə, onlardan faydalı məsləhət, texniki kömək ala bilərlər. Bu mərkəz lazım olan yerlər üçün qanun layihələri, eləcə də kadr hazırlamaq üçün milli və regional proqramlar hazırlayır, işgüzar müşavirə və seminarlar keçirir, həmçinin aspirantura və internaturalarda mütəxəssislər hazırlanmasını maliyyələşdirir.

Dünyanın başqa bölgələrinə nisbətən Avropada azlıqların hüquqları ilə bağlı problemlər üzərində görülən işlər daha səmərəlidir. 1989-cu ildə dövlət başçılarının Vyana görüşündə - Avropada Təhlükəsizliyə və Əməkdaşlığa dair Müşavirədə azlıqların hüquq toxunulmazlığı barədə daha geniş və əhatəli qərarlar qəbul olundu ki, bu da başqa millətlərlə yanaşı, onlara tam hüquq bərabərliyi verdi. Bu yeni qaydalar dövlət başçılarının 1990-cı ildə Kopenhagendə və ekspertlərin 1991-ci ildə Cenevrədə keçirilən görüşündə bir daha təsdiqləndi. 1990-cı ilin noyabrında dövlət başçılarının Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlığa dair Parisdə keçirilən geniş müşavirəsində qəbul olunmuş Paris Xartiyasında başqa məsələlərlə yanaşı, milli azlıqların hüquqları da müzakirə olunaraq təqdir edildi. Avropa Nazirlər Şurası Komitəsi tərəfindən yaradılan demokratik qanun-qaydaları təmin edən Avropa Komissiyası 1990-cı ildə milli azlıqların hüquqları siyahısını tərtib etdi.

Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları insan hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynayır. Onlar özləri və yaxud nümayəndəlikləri vasitəsilə münafişə baş verən bölgələrdəki vəziyyəti diqqətlə izləyir, sosial-iqtisadi sarsıntıları və gərginlikləri təcili aradan qaldırmaq üçün yollar arayır. Belə təşkilatlar bir çox hallarda vasitəçi rolunu oynayaraq həm beynəlxalq, həm də yerli ictimaiyyətin diqqətini özlərinə cəlb edərək mövcud problemlərin həllində müəyyən dönüş yaradır.

PARLAMENT DİSKUSSİYALARINDA PROBLEMLƏRƏ "ADQOYMA" MƏRASİMİ

NİYAZİ MEHDİ

fəlsəfə elmləri doktoru, Əli bəy Hüseynzadə adına Dövlət İncəsənət Universitetinin professoru

Yalnız yeni işlər görməyən, yeni şeylər əldə etməklə məşğul olmayan, dünənkini bu gün, bugünküni sabah təkrar edən adamlara dünya çox vaxt problemsiz görünür. Problemsizlik illüziyası, aldanışı bəzi cəmiyyət tipinə də xasdır. Elmdə ənənəviçi cəmiyyət anlayışı var. İbtidai icmalar, orta əsr cəmiyyətləri və hətta totalitar cəmiyyətlər bu anlayışa uyğun toplumlardır. Belə toqşumlarda ənənəviçiliyin ali məqsədi odur ki, adamlar yeni vəziyyətə düşüb naməlumluqlar arasında çaş qalmasınlar, beş il, on il bundan qabaqkı şeyləri təkrar edib beş il, on il bundan qabaqkı kimi yaşasınlar. Tanınmış fransız alimi Klod-Levi Stross belə ənənəviçi cəmiyyətləri "soyuq toplumlar" adlandırırdı. Bu metafora-terminin mənası o idi ki, soyuq cisimlərdə hissəciklərin donuqluğu, azdəyişkənliyi var. Soyuq cəmiyyətlər də beləcə donuq toplumlardır - onlarda tarix duyğusu olmur (tarix, axı, yeni-yeni hadisələrin baş verməsi, bir dövrün başqası ilə əvəzlənməsidir. Özünü tarixdə duyan adam qarşından zamanın gətirdiyi sürprizlərdən səksəkəyə, gərginliyə düşərək yaşayır). Klod-Levi Stross ənənəviçilikdən qurtulmuş toplumları "isti cəmiyyət" adlandırırdı. Bu adın verdiyi məna o idi ki, isti cisimdə hissəciklər qaynaşdığı və bunun nəticəsində sürətli dəyişmələr getdiyi kimi, isti cəmiyyətlərdə də hadisə hadisənin dalınca gəlir, bir sözlə, toplum qaynaşır və adamlar özlərini axıb-dəyişən tarixin içində hiss edirlər.

Göründüyü kimi, ənənəviçi cəmiyyətlərdə sanki heç nə baş vermir, ona görə də insanlarda problemlərlə toqquşmadan doğan gərginlik olmur. İsti cəmiyyətlərdə isə sosial-siyasi gərginlik normaya çevrilir.

Elə adicə insanın həyatına baxaq. Ciddi işlərə girişmiş insan başqaları ilə konfliktə düşür, risk edir və s. heç nəyə baş qoşmayan adam isə asanca hamı ilə hamar münasibət saxlaya bilər.

Azərbaycan yeni cəmiyyət tipinə keçidə razılaşmaqla özünü isti cəmiyyət halına salıb. Bu keçiddə problemlərin qaynaşması var. Parlamentin vəzifəsi isə bu problemləri tanıyıb, tapıb, onların öhdəsindən gəlmək üçün qanun yaradıcılığı ilə məşğul olmaqdır.

Bu axırıncı cümləmizdə "problemləri tanımaq, tapmaq" kəlmələrini işlətdik. Onları da açıqlamaq gərəkdir. Adi şüurda olan adam elə bilir ki, problem varsa, onu axtarmaq, tanımaq lazım deyil, problem, onsuz da, özünü "gözümüzə soxacaq". Problem olanda, doğrudan da, "gözümüzə soxmağına" soxur. Ancaq, adətən, gözümüzə soxulan özü olmur, nəticələri olur. Ona görə də çox vaxt biz problemi yox, onun törətdiyi nəticələri bilirik. Belə olanda başı bərk ağrıyan adama oxşayıırıq: ağrını bilirik, ancaq nədən ağrıdığını bilmirik. Axı insan bədəninə ən müxtəlif səbəblər eyni simptomda (məsələn, baş ağrısında) bilinə bilər. Həkimin xəstəyə baxıb diaqnoz qoyması nəticələrin arxasında hansı problemin durduğunu tapmaqdır.

PROBLEMİ TAPMAQ İSƏ ONU TANIMAQDIR,

EŞƏLƏYİB UZAQ DƏRİNLİKDƏN BURA GƏTİRMƏK DEYİL

Çağdaş Azərbaycan cəmiyyətində isti toplum kimi problemlərin və onların törətdikləri nəticələrin qaynaşması var. Mass-media (kütləvi informasiya vasitələri), publisistlər, siyasi xadimlər ya uğurla, ya uğursuzluqla bu problemləri tanıyıb tanıtdırmaq üçün çalışırlar, çıxışlar edirlər.

Azərbaycan parlamentinin ciddi vəzifələrindən biri cəmiyyətin problemlərini bircə-bircə tanımaqdır. Özünü də düz tanımaqdır ki, verilən qanun da hədəfə dəysin.

Problemi tanımaq həm də ya onun adını tapmaqdır, ya da ona ad verməkdir. Götürək elə yuxarıda Klod-Levi Strossdan götürdiyimiz "soyuq cəmiyyət", "isti cəmiyyət" terminlərini. Fransız alimi "ad qoydu" əməliyyatı ilə bir problemi bizə tanıtmış oldu. "Dəyişən cəmiyyət" adı ilə nəşə bir problemin adlandırılması və tanınması həmişə vardı. Levi Stross isə öz terminləri ilə kəhnə şeyə yeni ad qoymadı, yeni adla kəhnə şeyin tanınmayan cəhətlərini açdı. Məsələn, anlatdı ki, dəyişkənliyi artırmaq istəyirsənsə hissəciklər arasındakı bağları, əlaqələri dartılıb-uzanan və ya tez qırılan et! Əgər dəyişkənliyi azaltmaq istəyirsənsə tərsinə et!

Bundan çıxan nəticə. Təbii ki, parlamentdə narazılıq başlayır ki, bizdə - Azərbaycanda ailələr yaman tez-tez dağılır. Bir nəfər durur, problemə ad qoyur: bizdə ailələr "isti cisim modelinə düşüblər". Nəticə çıxarılır, deməli, problemi həll etmək üçün elə qanunlar verilməlidir ki, ailədəki "hissəciklər" arasında bağlar tarım çəksin və ya qırılmaz etsin. Qərbi cəmiyyətində aborta qarşı çıxan katolik hərəkatı təkcə "canlı həyatı öldürmək olmaz!" ideyasından doğmur, həm də ailəni möhkəmlətmək məqsədinə yönəlir!" Çünki asan abort kişi və qadın münasibətini də asan, məsuliyyətsiz əlaqələr məcrasına salır.

Başqa bir nümunə. görkəmli filosof Karl Popper yazmışdı ki, hakimiyyət problemi ilə bağlı, adətən, sualı belə qoyurlar: hakimiyyətə kim başçılıq etsə yaxşıdır? Sual belə qoyulandan sonra cavablar öz-özünə gəlir: kimin yüksək iradəsi varsa, kim vaxtında düz qərar çıxara bilirsə və s. Beləcə bütün üstün əlamətlər sadalanır.

Popperin fikrincə, hakimiyyət problemi ilə bağlı düzgün sual başqa cürdür: hansı hakimiyyət mexanizmi olmalıdır ki, ən bacarıqsız adam da dövlət başına gələndə ölkəyə az ziyan dəysin? Çağdaş demokratik cəmiyyətlərdə dövlətsizləşmə, yəni dövlətin bir çox funksiyalarının ayrı-ayrı qurumlara paylanması məhz belə mexanizmi verir. Nəticədə uğursuz prezidentlər heç cürə cəmiyyət üçün total fəlakətə çevrilə bilmirlər.

Söylədiyimiz faktı biz Popperin problemə düzgün ad qoymasını görürük. Daha doğrusu, Popperin düsturu hakimiyyətin ideal başçısı problemini ortadan götürüb yerinə hakimiyyətin uğursuzluqlarını az yayımlı edən mexanizmi problemini qoyur. Beləcə, yeni problem tanıdıldıqdan sonra hakimiyyət mexanizmini necə qurmaq haqqında düşünmək də olur. Parlamentdə problemə ad qoyub tapma bu mənada işi asanlaşdırır. Göstərir ki, hansı istiqamətdə qanun yaradıcılığı ilə məşğul olmaq lazımdır.

Azərbaycanda ən populyar hiddət mövzusu korrupsiyadır. Problemə ad isə belə qoyulur: cəzasızlıq korrupsiya törədir. Problem bu cür qavranılanda qanunvericilik korrupsiyanın öhdəsindən gəlməyin yolunu yeni-yeni cəza qanunlarını çıxarmada görür. Halbuki problemə başqa cür ad verib onu başqa cür tanımaq daha səmərəlidir: cəmiyyətdə korrupsiyanın totallığı korrupsiya situasiyalarını yaradan qanun boşluqlarında və yanlış qanunlardır. Ona görə də korrupsiya ilə əsas savaşı vasitəsi repressivlik yox, islahatçılıq olmalıdır. Elə islahatlar aparılmalı, elə qanunlar verilməlidir ki, adacıq-adacıq, zona-zona kiminsə kimsə rüşvət vermə situasiyasını mənasız etsin, aldatmağı, tanışlığa üstünlük verməyi sərfəli etməsin.

Sonda demək istədik ki, ötən sayların "birində parlament çıxışının estetikasından danışanda güclü, ifadəli deyimlərin, aforistik ifadələrin rolundan söz açmışdıq. İndi əlavə etməliyik ki, həmin deyimlərin bir əhəmiyyəti də odur ki, məhz onlar yeni problemləri tanıdır, problemlərə ad verib onları göstərir.

XARİCDƏ QANUNLAR NECƏ QƏBUL OLUNUR

RÜFƏT QARAGÖZLÜ

2. QANUN LAYİHƏLƏRİ NECƏ MÜZAKİRƏ EDİLİR ?

Keçən buraxılışda bu başlıq altında bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə kimin qanunvericilik təşəbbüsünə malik olmasından yazmışdıq. Bu sayımızda isə qanunların həmin ölkələrdə müzakirəsi və qəbul edilməsi haqqında məlumat verəcəyik. Əgər oxucular müəyyən konkret ölkədə qanun yaradıcılığı təcrübəsi haqqında bilgiler almaq istəsələr bu arzunu yerinə yetirməyə hazırıq.

AVSTRİYA

Milli Şuraya daxil edilmiş qanun layihələrinin müzakirəsi 3 oxunuş qaydasında aparılır. Federal hökumət, federal şura tərəfindən və ya xalq təşəbbüsü kimi təklif edilmiş qanun layihələri birinci oxunuş üçün yalnız Milli Şuranın qərarı ilə qəbul edilir. Deputatlar tərəfindən təklif edilmiş qanun layihələri birinci oxunuşa layihənin özündə belə bir tələbat olarsa qəbul edilir. Milli Şuranın komitələri tərəfindən təklif edilmiş qanun layihələrinə birinci oxunuşda baxılmaz, birinci oxunuş qanun layihələrinin yalnız ümumi prinsiplərinin müzakirəsi ilə məhdudlaşdırılır. O nisbətən mühüm və vacib layihələr üzrə aparılır və onun uyğun komitəyə və ya xüsusi yaradılmış komitəyə təqdim edilməsi ilə nəticələnir. Birinci oxunuş qanun layihəsi müzakirəsinin məcburi mərhələsi deyil. Əgər o keçirilmirsə və heç kəs buna təkid etmirsə Milli Şuranın prezidenti dərhal ikinci oxunuş təyin edə bilər.

İkinci oxunuş qanun layihəsinin komitədə (komitələrin layihələri dərhal ikinci oxunuş üçün təqdim edilir) ilkin müzakirəsindən sonra olur. O bütövlükdə layihə haqqında ümumi müzakirələrdən (başlıca müzakirələr) və layihənin ayrı-ayrı bölmələrinin müzakirəsindən (xüsusi müzakirələr) ibarətdir və səsvermə ilə bitir.

İkinci oxunuş qanun layihəsi müzakirəsinin vacib mərhələsidir. Onun gedişində layihənin qiymətləndirilməsinə münasibətlərin ya ümumiliyi, ya da əsaslı müxtəlifliyi özünü büruzə verir. Son nəticədə bu, Milli Şurada təmsil olunmuş partiyaların mövqeyindən asılıdır.

Ölkənin ən böyük siyasi partiyaları arasında bağlanmış "koalisiya paktı" əsasən Milli Şuraya edilmiş bütün əsas təkliflər qabaqcadan partiyalararası məsləhətləşmələrdə razılaşdırılır. Ona görə də federal hökumətin əvvəlcədən partiyalar arasında razılaşdırılmış təklifləri deputatların əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir. Mühüm layihələrin müzakirəsinə geniş ictimaiyyətin diqqəti cəlb edilir.

Ümumi və xüsusi müzakirələr adətən yalnız mühüm layihələr üzrə aparılır. Qanun layihələrinin əksəriyyəti üzrə başlıca və xüsusi müzakirələr birgə aparılır. Onu nəzərə almaq lazımdır ki, Milli Şurada müzakirə olunan qanun layihələrinin əksəriyyəti artıq işləyən qanunların dəyişdirilməsi və ya onlara əlavələr edilməsi haqqında layihələrdir. Qanun layihələrinin müzakirəsi prosesində deputatlar onlara əlavələr edə bilərlər. Belə təkliflər heç olmazsa səkkiz (düzəlişin

müəllifi də daxil olmaqla) deputat tərəfin dən dəstəklənməlidir. Deputatların düzəlişləri ya müzakirəyə qoyula bilər, ya da komitəyə verilməlidir; son variantda qanun layihəsinin müzakirəsi komitənin qanun layihəsi haqqında yeni məruzəsinin təqdimatına qədər təxirə salınır.

Başlıca və xüsusi müzakirələrin ayrı-ayrılıqda keçirildiyi halda qanun layihəsinin hər bir bölməsinin müzakirəsindən sonra bu bölmə üzrə səsvermə keçirilir. Müzakirədən sonra bütövlükdə layihə üzrə səsvermə aparılır.

Milli Şura səsvermənin keçirilməsinə qədər gündəliyin digər məsələsinə baxılmasına keçmək haqqında qərar qəbul edə bilər. Bu halda müzakirə olunmuş layihə qəbul edilməmiş sayılır.

İkinci oxunuş tamamlanandan sonra üçüncü oxunuş təyin edilir. O bilavasitə ikinci oxunuşdan sonra keçirilir (əksər halda belə də olur), amma Milli Şura üçüncü oxunuşun müəyyən müddətə təxirə salınması haqqında qərar qəbul edə bilər.

İkinci oxunuşda layihənin əlavə işlənməsi zamanı meydana çıxan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması haqqında üçüncü oxunuşun gedişində təkliflər verilə bilər, səhvlər və iradlar düzəldilə bilər. Milli Şuranın xüsusi qərarı ilə, konkret hallardan başqa, üçüncü oxunuşun gedişində edilmiş təkliflərə dair müzakirələrin keçirilməsinə yol verilmir. Belə müzakirələrin gedişində çıxışların müddəti 5 dəqiqə ilə məhdudlaşdırılır. Üçüncü oxunuş qanun layihəsi üzrə son səsvermə, yəni qanunun bütövlükdə qəbul edilməsi ilə nəticələnir.

Qanunların qəbul edilməsində əhəmiyyətli dərəcədə yekdilliyin olması ölkədə dərin kök salmış ictimai ortaqlıq siyasəti ilə izah edilir.

İTALİYA

Qanun layihələri palata sədrinin iradəsi ilə müvafiq komissiyalara təhkim edilir, lakin onun qərarına iki gün ərzində qrup sədri və ya on deputat etiraz edə bilər. Onda qanun layihəsi palatanın qısaldılmış müzakirəsinə verilir. İki komissiya qanun layihəsinə birgə baxmaq haqqında xahişlə sədrə müraciət edə bilər. Səlahiyyət haqqında bütün mübahisələr sədr tərəfindən həll edilir.

Referent yığıncağında komissiya qarşısında duran əsas məsələ palataya məruzənin təqdim edilməsidir. Məruzə qanun layihəsinin göstərilən komissiyaya təhkim edildiyi vaxtdan sonrakı dörd ay müddətindən gec olmayaraq təqdim edilməlidir.

Komissiyanın məruzəsi müzakirənin başlanmasına 24 saat qalandan gec olmayaraq nəşr edilir və yayılır. Komissiyadakı azlıq özünün həmin qaydada yayılmalı olan məruzəsinə təqdim edə bilər.

Qanun layihələrinin palatada yayılması iki mərhələdən ibarətdir: onun əsas istiqamətlərinin müzakirəsi mərhələsi və maddələrə baxılması mərhələsi. Əsas istiqamətlərin müzakirəsi, bir qayda olaraq, məhdud xarakter daşıyır, çoxluq və azlığın məruzəçilərinin çıxışlarından (hər çıxış 20 dəqiqədən çox olmamaq şərti ilə), eləcə də hökumət nümayəndəsinin çıxışından ibarətdir.

Maddələr üzrə müzakirədən öncə palata qanun layihəsinə maddələrin lazımı şəkildə tərtib edilməsi üçün səlahiyyətli komissiyanın redaksiya iclasına verə bilər, bununla belə komissiya üçün vacib olan rəhbər prinsip və meyarlar müəyyənləşdirilə bilər. Maddə-maddə baxılıqda öncə ayrıca maddə müzakirə edilir, sonra məhdudiyyət olmadan düzəlişlər izah edilir, bu şərtlə ki, onlar qanun layihəsinə baxan komissiyaya iclasın başlanmasına ən azı bir saat qalmış təqdim edilsin.

Bilavasitə palata iclasının özündə düzəlişlərə düzəliş edilə bilər, lakin onda komissiyanın tələbi ilə bu düzəlişlərin komissiyada müzakirəsi üçün iclas qısa müddətə təxirə salına bilər. Məruzəçi və hökumət nümayəndəsi düzəlişlərə dair əz fikirlərini onların səsə qoyulmasınadək bildirir.

Qanun layihəsinin bütövlükdə səsə qoyulmasından əvvəl komissiya və ya hökumət qanun layihəsində redaktə dəyişikliklərinin edilməsinin vacibliyinə palatanın diqqətini cəlb edə və haqqında palatanın qərar qəbul etdiyi müvafiq düzəlişləri təklif edə bilər.

Başqa ölkələrin əksəriyyətinə məlum olmayan İtaliya qanunvericilik prosedurunun özəlliyi ondan ibarətdir ki, Konstitusiya (3-cü bənd, 72-ci maddə) palataların komissiyaya qanun layihəsinə qəbul etmək səlahiyyəti (bu məqsədlə komissiya öz "qanunvericilik iclasını" keçirir) verməsi hüququnu təsbit edir. Bu halda deputatların və senatın palatalarının rəqlamentləri komissiyaların qanunverici iclasına verilə bilməyən qanun layihələrinin ətraflı siyahısını müəyyənləşdirmişdir: bunlar konstitusiya və seçki-hüquqi səciyyəli, eləcə də qanunverici hakimiyyətin hökumətə ötürülməsini nəzərdə tutan, beynəlxalq müqavilələrin prezident tərəfindən ratifikasiyasına sanksiya verən və büdcə və maliyyə hesabatlarını təsdiq edən qanun layihələridir.

Konstitusiyanın 76-cı maddəsi palataların öz funksiyalarını hökumətə ötürülməsini nəzərdə tutur. Ötürmə aktı palatalar tərəfindən ötürmə qanununun qanunvericilik formasında qəbul edilir. Bu qanunda hökumətin qanunvericilik fəaliyyətinə icazə verən bir sıra məsələlər, hökumətin rəhbər tutmalı olacağı prinsip və meyarlar, eləcə də bu qanunun təsir müddəti göstərilməlidir.

FRANSA

Açıq iclasda palatanın sədri qanun layihələrinin təklif olunduğunu bildirir. Sonrakı mərhələ qanun layihəsinin daimi və ya xüsusi komissiyaya göndərilməsidir. Komissiya hər bir qanun layihəsi üzrə məruzəçi təyin edir. Qanun layihəsinə edilən düzəlişlər əsaslandırılmalıdır; onlar çap edilir və palatada yayılır. Düzəliş layihənin bir maddəsinə aid olduqda və onun məzmununa təsir etdikdə bəyənilir.

Palataların qanun layihəsinə mahiyyətə müzakirə edən komissiyalarından başqa, parlamentdə öz rəyini verən komissiyalar var. Rəyin hazırlanması üçün belə komissiya aktı mahiyyətə müzakirə edən komissiyanın işində məşvərətçi səsle iştirak etmək hüququ olan məruzəçi təyin edir və əksinə, işi mahiyyətə müzakirə edən komissiyanın

məruzəçisi öz rəyini verən komissiyanın işində həmin səs hüququ ilə iştirak edə bilər. Komissiyanın rəyi nəşr olunur və yayılır.

Qanun layihəsinin palatanın gündəliyinə daxil edilməsindən sonra sonrakı prosedura bu mərhələlərdən ibarət olur: ümumi diskussiya, maddələrə dair müzakirə, bütövlükdə layihə üzrə səsvermə. Əvvəl palatada mərhələnin adını ehtiva edən birinci oxunuş keçirilir və mətn o biri palataya verilir. Layihə oradan qayıtdıqda ikinci oxunuş keçirilir. Üçüncü, dördüncü və s. oxunupşarın keçirilməsi mümkündür. Sədrlər konfransı qəbul edilmiş gündəliyə əsasən ümumi diskussiyanın müddətini təyin edir. Müəyyən edilmiş müddət fraksiyalar arasında elə bölünür ki, onların hər birinə bərabər minimal vaxt ayrılınsın.

Ümumi diskussiyada hökumətin layihə haqqında öz fikrini birinci bildirmək hüququ olan nümayəndəsi iştirak edir. Diskussiya layihəni mahiyyətə müzakirə edən komissiyanın məruzəsindən və öz rəylərini bildirmiş komissiyaların məruzələri ilə başlayır. Müzakirənin nəticəsi layihənin məsələni mahiyyətə müzakirə edən komissiyaya qaytarılması ola bilər. Ümumi diskussiyanın nəticəsi maddələr üzrə müzakirəyə keçid haqqında qərar ola bilər.

Komissiya və parlament üzvlərinin maddələrə aid, eləcə də komissiya və hökumət tərəfindən yeni maddələrə dair düzəlişlər aparmaq təklifləri üzrə çıxışları 5 dəqiqədən artıq ola bilməz. Sonra palatanın sədri düzəliş və ya maddəni səsə qoyur. Düzəliş edilməklə təklif olunmuş son əlavə maddəyə dair səsvermədən sonra qanun layihəsi bütövlükdə səsə qoyulur.

İSVEÇ

Bütün qanun layihələri növbəti ümumi iclasda elan edilir və müvafiq komissiyalara verilir. Komissiyalarda müzakirələr məcburidir. Daimi komissiyaların qanun layihələrinin taleyində rolu böyükdür. Onlarda bağlı qapılar arxasında aparılan qanunvericilik işinin əsas ağırlığı cəmləşmişdir.

Komissiyalar təkcə onlara verilən qanun layihələri haqqında öz rəylərini bildirmir, onlar özləri də qanun layihələri işləyib hazırlaya və palatanın müzakirəsinə verə bilər. Onlar verilən layihələrin məzmununu köklü surətdə dəyişə bilər. Komissiyalar istənilən şəxsi ekspert kimi öz işinə cəlb etmək hüququna malikdir. İqtisadi xarakterli qanun layihələrinin müzakirəsində ekspert kimi adətən bank, müəssisə qulluqçuları, nazirliklərin və digər idarələrin məmurları çıxış edir. Hakim partiya imtiyaz verməmək üçün parlament təcrübəsində sonralar Riksdag haqqında aktla təsdiq edilmiş qayda qəbul edilmişdir. Bu qaydaya görə, komissiyanın çoxluğun qərarı ilə razılaşmayan üzvləri komissiyanın qanun layihəsi haqqında rəyinə öz xüsusi rəyini əlavə edə və onunla ümumi iclasda çıxış edə bilər. Komissiyanın rəyi alındıqdan sonra onun təklif etdiyi qanun layihəsi zərfi deputatlara paylanır, əgər palata komissiyanın təklifinə görə bir müzakirə ilə kifayətlənməsə, o, iki müzakirədən keçir.

Birinci oxunuşda qanun layihəsinin əsas məsələləri, dəyişiklik və əlavələrlə bağlı təkliflər müzakirə olunur. Lazım olduqda o, həmin komissiyaya qaytarıla və ya digər komissiyaya verilə bilər. İkinci oxunuşda qanun layihəsi maddələr üzrə müzakirə olunur. Çıxış etmək istəyənlər məsələnin müzakirəsinə ən azı bir gün qalmış yazılmalıdırlar.

YAPONİYA

Təklif edilmiş qanun layihəsi palatanın sədri vasitəsilə müzakirə üçün uyğun komissiyaya verilir. Lakin müstəsna hallarda (qanun layihəsi təcili elan edilibsə) palata komissiyada ona ilgin baxış keçirilmədən dərhal palatanın ümumi iclasına verilməsi haqqında qərar çıxara bilər.

Qanun layihəsinin komissiyada müzakirəsindən sonra göstərilən komissiyanın sədri qanun layihəsini ümumi iclasda müzakirə etmək üçün uyğun palatanın sədrinə verir və eyni zamanda komissiyanın qərarı əks olunmuş məruzəni təqdim edir. Komissiyanın fikrincə palata qarşısına çıxarılması vacib olmayan qanun layihələri müzakirə üçün ümumi iclaslara təqdim edilmir, lakin parlamentin ən azı 20 deputatının yeddi gün içindəki tələbinə görə qanun layihəsi palatanın ümumi iclasına təqdim edilməlidir.

Artıq daimi komissiyaların birində baxılmış qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı ümumi iclasdakı məruzəni göstərilən komissiyanın sədri edir, bundan sonra söz öz rəyini bildirmək üçün bu komissiyadakı azlığın nümayəndəsinə verilir.

Qanun layihəsinin palataya təqdimatından sonra deputatlara sorğu ilə çıxış etmək hüququ verilir, ondan sonra müzakirələr başlayır. Deputatların çıxış qaydası əvvəlcədən tutulmuş siyahıya əsasən palatanın sədri tərəfindən nizamlanır. Yazılmamış deputatlar çıxış üçün icazəni yalnız yazılanların siyahısı bitəndən sonra ala bilərlər. Söz hamıdan öncə qanun layihəsinin əleyhdarlarına verilir, ona görə də çıxışdan ötrü öz familiyasını siyahıya saldıran hər bir deputat müzakirə olunan qanun layihəsinin "lehinə" və ya "əleyhinə" çıxış edəcəyini palata sədrinə bildirməlidir. Qanun layihələrinin ümumi iclasda müzakirə olunması zamanı düzəlişlərin edilməsi vacib yer tutur, belə ki çox vaxt xeyli düzəliş edilməsi ilə qanun layihəsi öz ilkin mənasını itirir. Qanun layihəsi müzakirədən və ona edilən düzəliş və əlavələrdən sonra səsə qoyulur.

XARİCİ PARLAMENTLƏRDƏ MAAŞ

Orada fərdi iş üçün nə cür şərait yaradılır?

Xarici mətbuat səhifələrindən

AMERİKA

Amerika parlamenti - Konqresi iki palatadan: Senatdan və Nümayəndələr Palatasından ibarətdir. Senatorlarla Nümayəndələr Palatası üzvlərinin maaşları eynidir və 1993-cü ildən ildə 133.600 dollara bərabərdir.

Senatın və Nümayəndələr Palatasının aparatlarında çalışanların illik maaşları isə aşağıdakı cədvəldə göstərilir (min dollarla):

Vəzifə	Senat	Palata
İnzibati köməkçi	101.835	81.166
Qanunvericilik üzrə direktor	80.133	51.326
Kolumbiya diskriti / ştat üzrə direktor	65.392	52.290
Mətbuat katibi	55.602	39.840
Ofisin meneceri	51.143	37.606
Qanunvericilik üzrə köməkçi	43.496	31.476
Layihələr üzrə əlaqələndirici direktor	40.325	31.979
Vəşinqton üzrə işçi	33.116	38.468
Katibə	20.843	21.618

Ümumiyyətlə, hər nümayəndənin aparatında 22 nəfər işçidən artıq olmamalıdır və bu aparatın ümumi illik büdcəsi təxminən 570 min dollar təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, işçilərdən bəziləri bir neçə nümayəndəyə xidmət göstərirlər (məsələn, kompüter mütəxəssisləri), bəziləri isə intern-təcrübədə olduqlarına görə maaş almırlar. Konqresmenlərin büdcəsində poçt, yol, telefon-teleqraf, mebel və ofisləri kirayə (paytaxtda və öz ştatında) xərcləri də nəzərdə tutulur.

Yol xərcləri xüsusi dusturla hesablanır: $64 \times A \times V$; burada A - bir mil (təxminən 1,6 km) yolun orta gediş xərci, V - paytaxtdan nümayəndənin təmsil etdiyi ştatın ən ucqar nöqtəsinə qədər məsafədir. 1995-ci ildə minimum yol xərci bir nəfər nümayəndə üçün 6.200 dollar həcmində müəyyənləşdirilmişdir. Telefon rabitəsinin minimum həcmi isə həmin ildə 6.000 dollar olmuşdur. Maksimum xərclər isə məsafə və tarifdən asılı olaraq həmin dusturla hesablanır.

Senatorların büdcəsi nümayəndələrininki ilə müqayisədə daha böyükdür. 1995-ci ildə senatorların aparatının büdcəsi 1.660 mindən 1.935 minədək olmuşdur (müvafiq ştatın əhalisinin sayından asılı olaraq). Bundan başqa, senatorların aparat işçilərinə say məhdudiyyəti qoyulmur.

Ümumiyyətlə, Amerika Konqresində 100 nəfər senatordan və Nümayəndələr Palatasının 435 üzvündən başqa, müxtəlif vəzifələrdə 25 mindən artıq adam çalışır. 1993-cü il üzrə Konqresin ştat cədvəlində əsas qurum bölmələri üzrə işçilərin sayı aşağıdakı kimi olmuşdur:

Palata	Senat
Komitələrin işçiləri	
2.147	994
Aparat	
7.400	4.138
Rəhbərliyin aparatı	
137	100
İşçilər	
1.194	1.165

FRANSA

Milli Məclis üzvlərinin aylıq maaşı 32.080 frank 92 santimə bərabərdir (təxminən 5.434 Amerika dolları). Bundan başqa, deputatlar hər ay 8.260 frank 19 santim (1.399 Amerika dolları) "deputat əlavəsi" və mənzil ödəməsi olaraq əlavə 962 frank 43 santim (163 Amerika dolları) alırlar. Beləliklə, deputatların aylıq gəlirinin cəmi 41.304 frank 54 santimə bərabərdir.

Təxminən bu miqdarda (40.971 frank) məbləğ hər deputatın sərəncamına köməkçilərinə maaş üçün verilir.

Köməkçilərin sayı isə beş nəfərdən artıq olmur, adətən üç nəfər olur: parlament attaşesi, seçki dairəsi üzrə attaşə və katib. Köməkçilər üçün ayrılan məbləğə qənaət edildikdə, artıq vəsait Milli Məclisin büdcəsinə və ya deputatın şəxsi siyasi qrupuna verilir.

Bunlardan əlavə, hər deputat üçün aylıq 34.584 frank "məkinəçilər müavinəti" ayrılır. Bu məbləğdən məkinəçi xidmətinin ödənişi ilə yanaşı, deputat fəaliyyəti ilə əlaqədar başqa xərcləri də ödəmək üçün istifadə etmək mümkündür. Məsələn üçün faks, taksı, dəllək xərclərini ödəmək və hətta kostyum almaq da mümkündür. Qadın deputatlar üçün isə xüsusi sifarişlə kostyum tikdirib bu məbləğdən onun qiymətini də ödəmək olar.

Beləliklə, bir deputat Fransa vergiödəyənləri üçün ildə təxminən 1,4 mln. franka başa gəlir.

Lakin bununla da iş bitmir. Fransa deputatları çox böyük güzəştlərə malikdir. Belə ki:

P Fransanın bütün dəmiryolu xətlərindən birinci dərəcəli vagonlardan pulsuz istifadə üçün deputata xüsusi biletlər verilir;

P həftədə bir dəfə deputat öz dairəsinə pulsuz getmək üçün təyyarədən istifadə edə bilər;

P öz deputat kabinetindən bütün telefon əlaqələri pulsuzdur;

P hər ay 5 min məktubunun poçtla göndərilməsi pulsuzdur.

Deputatlar maaşdan gəlir vergisi ödəyirlər. Bu, ildə təxminən 60 min frank təşkil edir. Yuxarıda adları çəkilən əlavə gəlirlərdən heç bir vergi ödənmir.

Senatorların gəliri Milli Məclisin deputatlarının gəlirindən çox az fərqlidir.

İSVEÇ

İsveç parlamentinin - Riksdagın deputatlarının aylıq maaşı 29.500 İsveç kronuna (təxminən 3.920 Amerika dollarına) bərabərdir.

Maraqlıdır ki, deputatların maaşını parlamentdən asılı olmayan xüsusi komitə müəyyənləşdirir.

Adi deputatlardan fərqli olaraq spikerin maaşı ölkənin baş nazirinin maaşına bərabərdir və 75.000 kron təşkil edir.

Spikerin müavinlərinin maaşları adi deputatın maaşından 30%, parlamentdə komitə sədrlərinin maaşları isə 20% artıqdır.

Deputatların bütün xidməti səfərləri ezamiyyət sayılır və tam ödənilir. Xidməti səfərlər haqqında qərarları deputatlar sərbəst olaraq özləri qəbul edir. Bu zaman nəqliyyat növünü seçməkdə də onlar müstəqildir. Xüsusi avtomobildən istifadə etdikdə deputat müvafiq kompensasiya alır.

Deputatların yaşayış mənzili eyni zamanda onların iş yeri - ofisi sayılır. Ofis üçün texniki avadanlıq parlamentin inzibati ofisi tərəfindən ayrılır. Bura telefon, faks, cib telefonu və peyçer daxildir. Parlament yalnız adi telefondan olan danışqların haqqını ödəyir. Cib telefonu ilə danışqların haqqını deputat öz cibindən ödəməlidir.

Gözlənilməyən xərclərin ödənilməsi üçün deputat xüsusi müraciət etməlidir.

Hər il dövlət büdcəsindən deputatların fəaliyyəti üçün parlamentə 213 mln. kron ayrılır. Bu məbləğ partiyalar arasında bölüşdürülür (onların son iki seçkidə parlamentdə qazandıqları yerlərin sayından asılı olaraq). Bundan başqa, parlament partiyaları əlavə "ofis yardımları" alırlar. Bu yardımlar əsas və əlavə hissələrdən ibarət olur. Əsas hissənin həcmi sabitdir və parlamentdə 4% yer qazanan hər partiya 4,93 mln. kron alır. Əlavə hissə hər iqtidar partiyasından olan deputat üçün 13.850 kron, müxalifət deputatı üçün isə 20.650 kron təşkil edir.

Bunlardan başqa, Riksdagdakı partiya qrupları əlavə katiblik qrantları alır (katiblər xidmətlərinin xərcləri, nəqliyyat üçün). Müxalifət partiyaları burada da iqtidar partiyalarından çox alır. Birincilər üçün 2,32 mln. kron, ikincilər üçün isə 930 min kron ayrılır. Bunlardan başqa, hər deputat ayrıca 28 min kron təşkil edən deputat qrantı alır. O qrantlardan deputat yalnız köməkçi saxlamaq üçün istifadə edə bilər. Bu zaman hər iki deputata bir köməkçi düşür.

İCTİMAİ TELEVİZİYANIN BRİTANIYA MODELİ: SEÇKİ KAMPANİYASI NECƏ İŞIQLANDIRILIR ?

İngiltərənin Lidz Universitetinin radio və televiziyanın ictimai və siyasi aspekti üzrə mütəxəssisi doktor *CEY BLAMLER*in məqaləsi əsasında

Seçki və parlament siyasətində ictimai televiziyanın rolunun Britaniya modelini bir neçə əsas cəhət səciyyələndirir və bunlar hamısı cəmiyyətə xidmət etmək məqsədini güdür.

Birinci cəhət - siyasi prosesin sağlam əsasları və ictimai xarakter daşıyan səhbətlərin keyfiyyətinə görə məsuliyyət hissi Ümumi seçkilər xəbərlər çəlgisi və yaxud dramatik epizodlar paradı kimi yox, millətin qarşısında duran həlledici seçim dövrü kimi işıqlandırılır. İctimai televiziya xidmətləri seçki kampaniyasının yaxınlaşmasını yeniləşdirici bir hadisə kimi qiymətləndirir və onun fəvqəladəliyi onlara fəvqəladə addımlar götürmək üçün, bir növ, bəraət qazandırır. Seçki kampaniyasını nə dərəcədə tam şəkildə işıqlandırmaq məsələsini həll etməklə yanaşı, yayım xidmətləri proqramlarının yerlərini dəyişir, cədvəl yeni proqramlar saldırır, siyasət üzrə mütəxəssislərini yeni mövzularla məşğul olmağa ezam edir, xəbərlər proqramlarının vaxtını uzadır və onların təhlili komponentlərinin gücləndirilməsi istiqamətində addımlar atırlar. Onlar, bir tərəfdən, siyasətlə orta səviyyədə maraqlanan adi seçiciyə həddindən artıq güc vermək istəmir, digər tərəfdən isə, özlərinin seçkiləri tam və ciddi şəkildə işıqlandırmaq hüququnu təmin etmək istəyir və bu iki niyyət arasında tarazlıq yaradırlar.

İkinci cəhət - televiziya və radioda siyasi reklam yolverilməzdir (Böyük Britaniyada siyasi reklam Müstəqil yayım haqqında qanun tərəfindən qadağan olunur - həmin qanun hər hansı siyasi məqsəd daşıyan reklamı qadağan edir); əvəzində seçki kampaniyası zamanı və ümumiyyətlə, il ərzində siyasi partiyalara pulsuz efir vaxtı verilir.

Efir vaxtının müəyyənəldirilməsini xüsusi komitə həyata keçirir. Həmin komitədə adətən yayım şirkətlərinin nümayəndələri və parlamentdə təqdim olunan siyasi partiyaların nümayəndələri iştirak edir. Hökumətdə təqdim olunan və müxalifətdə olan partiyalar eyni efir vaxtı alırlar. Nümayəndələr Palatasında yer ala bilməmiş və yaxud, ümumiyyətlə, az səs yığmış azlıq təşkil edən partiyalara televiziya bir dəfə çıxış hüququ verilir (o şərtlə ki, onlar seçkilər zamanı ən azı 50 namizəd irəli sürsünlər).

Üçüncü cəhət - siyasi rəqabətdə bitərəflik və ədalət standartlarını saxlamaq üçün səmimi söylər göstərir. Seçkilər zamanı bitərəflik və ədalət tələbi daha da sərtləşir və bu özünü ən qabarıq şəkildə xəbərlər proqramlarında büruzə verir. Məsələn, Bi-Bi-Si şirkəti rəsmi qaydada öz redaktorlarından tələb edir ki, onlar seçki kampaniyasını işıqlandıraraq, işlərini ədalət prinsipləri əsasında qursunlar. Ədalətin təmin olunması hətta riyazi şəkildə (saniyəölçənə) ölçülür, belə ki, seçki kampaniyasının axırında partiyaların xəbərlər efirində aldıkları vaxt onlara ayrıca çıxışarı üçün verilmiş vaxtların nisbətilə uyğun olunmalıdır.

Dördüncü cəhət - Britaniya radio və televiziya sisteminin konstitusyon statusu mürəkkəb və çoxtərəflidir. Bir tərəfdən, Britaniyanın siyasi mədəniyyətində və kütləvi informasiya vasitələri mədəniyyətində redaktorların müstəqilliyi prinsipinə artıq dərəcədə yüksək rəğbət bəslənilir. Digər tərəfdən isə, dövlət tərəfindən yaradılmış ictimai radio və televiziya xidmətləri təkcə siyasi məsuliyyət daşımır, onlar habelə müəyyən dərəcədə siyasi asılılığa məruz qalır. Belə ki, yayım xidmətləri dərk edir ki, onların proqramlarının gələcək təşkili hökumətin və parlamentin əlindədir. Onlar başa düşür ki, siyasi dairələrin yaxşı münasibəti onlar üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Britaniyanın ictimai televiziya xidməti modeli problemsiz deyil. O, hərdən həddindən artıq qərarşız və ehtiyatlı olur, saniyə prinsipi seçki kampaniyasının xəbərlər proqramında işıqlandırılmasının ədalətli olmasını təmin etmək üçün həddindən artıq mexaniki bir üsul kimi də özünü göstərə bilər, televiziya auditoriyası hərdən seçkilər haqqında xəbər və proqramlarla həddindən artıq doyurur və s. Lakin bu modelin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, siyasi liderlərə seçicilərlə televiziya vasitəsilə ünsiyyət yaratmağa imkan yaradır. Onlar bilirlər ki, demək istədiklərinin heç olmazsa müəyyən hissəsi televiziya vasitəsilə göstəriləcək və göstərildikdə məzmunun bir xəbər kimi bu anda qiymətli olub-olmaması nəzərə alınmayacaq. Bu, həmin çıxışların imic-şüar xarakteri yox, daha dərin və perspektivli olması üçün gözəl bir təkan yaradır.